

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

महाराष्ट्र

आरोग्य पत्रिका

वार्षिक वर्गणी : ₹ ५०/-

डिसेंबर २०२० | पृष्ठे : ५२

रक्तदान श्रेष्ठदान...

माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी मोहिम.

सब सेंटर आसखेड बु // प्रा.आ. केंद्र पाईट, तालुका खेड जिल्हा पुणे
(आशा कार्यकर्ता परिवर्तन एक्सप्रेस च्या माध्यमातून आरोग्य शिक्षण देताना)

राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग पुणे यांचे मार्फत परिवर्तन एक्सप्रेसच्या माध्यमातून प्राथमिक आरोग्य केंद्र पाईट व करंजविहिरे कार्यक्षेत्रामध्ये लोकांना क्षयरोग व कुष्ठरोग शोध मोहीम आणि कोरोना संदर्भात (I.E.C. Activities) आरोग्य संदेश आरोग्य कर्मचारी आणि आशा यांचे माध्यमातून आरोग्य शिक्षणाद्वारे आरोग्य विषयक माहिती देण्यात आले. तसेच आरोग्य पत्रिका बँनर (आर्यासी साहित्य) इत्यादी साहित्याचे वाटप करण्यात आले.

महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका

वर्ष : एकवीस | अंक : १२ | महिना : डिसेंबर २०२०

मुख्य संपादक/प्रकाशक

प्र. डॉ रमेश बाबु

उपसंचालक, आरोग्य सेवा (आय.ई.सी.)

कार्यकारी संपादक

प्र. डॉ रमेश बाबु

सहाय्यक संचालक, आरोग्य सेवा

प्र. डॉ रमेश बाबु

वरिष्ठ सहाय्यक संचालक,
माहिती जनसंपर्क

संपादन सहाय्य

प्र. डॉ रमेश बाबु

प्र. आरोग्य शिक्षण अधिकारी

दीपक थुमाळ

अधीक्षक

मांडणी व संपादन सहाय्य

प्र. डॉ रमेश बाबु

कलाकार तथा छायाचित्रकार

मुद्रण

कल्याणी कॉर्पोरेशन, पुणे.

पत्रव्यवहारासाठी पत्ता

संपादक,

प्र. डॉ रमेश बाबु

प्र. डॉ रमेश बाबु

'परिवर्तन', आरोग्य भवन परिसर,
विश्रांतगाडी पोलीस स्टेशन समोर,

येवडा, पुणे ४११ ००६.

दूरध्वनी : ०२०-२६६९०९८८,

२६६९०९७९.

फॅक्स : ०२०-२६६९०९८०

e-mail :

arogyapatrikamh@gmail.com

वार्षिक वर्गणी
५०/- रुपये

संयुक्त सक्रीय

क्षयरुग्ण शोध मोहिम व कुष्ठरुग्ण शोध अभियान

आपल्या घरी येणाऱ्या प्रशिक्षित स्वयंसेवकांकडून
तपासणी करून घ्यावी आणि त्यांना सहकार्य करावे.

औषधोपचारांची मोफत सुविधा सर्व शासकीय/निमशासकीय आरोग्य संस्थांमध्ये उपलब्ध आहे.

अधिक माहितीसाठी टोल फ्री हेल्पलाईन क्रमांक
(क्षयरोग) १८००९९६६६६, (कुष्ठरोग) ०२२-२४९९४०००

लक्षात ठेवा! लवकर निदान-लवकर उपचार, निरोगी ठेवा आपला परिवार!!

सर्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र शासन

<https://www.facebook.com/MahaArogyaIECBureau>

<https://twitter.com/MahaHealthIEC>

<https://www.instagram.com/mahahealthiec/>

<http://bit.ly/MahaArogyaYT>

<https://www.linkedin.com/company/maha-arogya-iec-bureau>

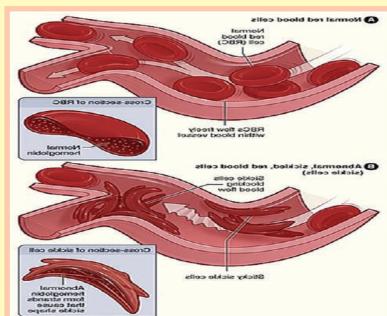

अंतरंग

■ आयुक्तांचे मनोगत	५
■ संचालकांचे मनोगत	६
■ संचालकांचे मनोगत	७
■ संपादकीय	८
■ एक वर्षपूर्ण निमित्त आरोग्यमंत्री यांचे मनोगत	९
“सामान्य माणूस केंद्रबिंदू ठेऊन निर्णय”	
■ आरोग्य यशस्वी आरोग्य विभागाचे अवार्द्धारा,	१३
आरोग्य आणि शेवटीचा अवार्द्धारा	१४
■ आरोग्य: यशस्वी विभाग	१४
■ आरोग्य आणि अवार्द्धारा विभाग : विभाग	२२
■ प्रभावात्री आरोग्य योग्य	२०
■ आरोग्य - शरी, जीव विकासात?	२४
■ राज्य आरोग्य झाला विवाह, विवाह : विवाह आणि विवाह	२५
■ आरोग्य आणि शारीर : विवाह आणि विवाह	२८
■ आरोग्य व्याख्या	३०
■ आरोग्य विभाग : आरोग्य विभाग विभाग	३४
■ आरोग्य विभाग : विभाग आणि विभाग	३५
■ आरोग्य योग्य - व्याख्या विभाग, उल्लिखन विभाग विभाग व्याख्या व्याख्या विभाग, २०२०	३८
■ आशा - आरोग्य योग्य आशा आशा आशा आशा	४०
■ आरोग्य रेट	४०
■ दृत विशेष - आरोग्य विभाग राज्य विवाह	४४
■ दृत विशेष - विभाग विभाग विभाग - विवाह विभाग विभाग विभाग विभाग	४५
■ दृत विशेष - विभाग, विभाग शोध विभाग प्रारंभ	४८
■ दृत विशेष - विभाग योग्य विभाग विभाग विभाग	४८

१४ आरोग्य: यशस्वी झुंज

२० सिक्कल सेल एक अनुवंशिक आजार : नियंत्रित करण्यास तरुणांचे सहकार्य अपेक्षित

४९ लढा करोनाशी ....आशा जिंकण्याची

आयुक्तांचे मनोगत

राज्यातील जनतेला सहज, सुलभ, गुणवत्तापूर्ण व मोफत आरोग्य सेवा अंमलात आणण्यात येत आहेत. गेल्या वर्षभरापासून सुरु असलेली कोविड १९ आजाराची साथ आता बन्याच अंशी आटोक्यात आली आहे. केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या माध्यमातून या आजाराच्या रुग्णांचे सुयोग्य नियोजन व आरोग्य यंत्रणांचे अथक परिश्रम यामुळे महाराष्ट्रात रुग्णसंख्या, मृत्युदर नियंत्रित राहिलेला असून पॉझिटिव्ह रुग्ण बरे होण्याचे प्रमाणदेखील राज्यात सर्वाधिक आहे. राज्य शासनाच्या माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी या मोहिमेच्या माध्यमातून राज्याच्या कानाकोपच्यात घरोघरी रुग्णशोध घेतला गेला व त्यांना वेळीच उपचारांच्या कक्षेत आणले गेले. या मोहिमेद्वारे राज्यातील जवळपास सर्वच लोकांचे सर्वेक्षण पार पडल्यामुळे नवे रुग्ण सापडण्याची शक्यता व प्रमाण कमी झाले आहे. तसेच या शोधमोहिमेत इतर असंसर्गजन्य आजारांचे रुग्णदेखील मोठ्या प्रमाणावर शोधून काढण्यात आरोग्य यंत्रणेला यश आल्याने त्यांना देखील उपचारांच्या प्रवाहात आणणे शक्य झाले आहे. यामुळे कर्करोग, डायबेटीस, हायपरटेन्शन यासारख्या गंभीर आजारांच्या रुग्णांची संख्या व परिणामी मृत्यूचे प्रमाणदेखील नजिकच्या काळात कमी होण्यास मदत होईल अशी आशा आहे. कोविड प्रतिबंधात्मक लसदेखील लवकरच उपलब्ध होणार असून त्या दृष्टीने नियोजन करण्यात येत आहे. यासाठी केंद्र शासन व राज्य शासनाच्या आरोग्य व्यवस्थेमध्ये समन्वय साधण्यात येत आहे. त्या अनुषंगाने लसीच्या सुयोग्य व्यवस्थापनासाठी केंद्रीय पातळीवरून आवश्यक मार्गदर्शक सूचनादेखील निर्गमित करण्यात आलेल्या आहेत. त्यामुळे लवकरच राज्यातील कोविड निर्मूलनासाठी अहोरात्र झटणाऱ्या यंत्रणा तसेच सर्वसामान्य नागरिकांना शासनाच्या माध्यमातून प्रतिबंधात्मक लस उपलब्ध होईल याची खात्री आहे.

राज्यातील कोविड-१९ आजाराच्या रुग्णांबरोबर कुष्ठरोग व क्षयरोगाचे रुग्णदेखील निदान व औषधोपचाराखाली आणण्याचे प्रयत्न पुन्हा सुरु करण्यात आलेले आहेत. क्षयरोग व कुष्ठरोगाच्या रुग्णांचे वेळीच निदान होऊन ते औषधोपचाराच्या कक्षेत आले नाहीत तर रुग्णांना या आजारांपासून निर्माण होणाऱ्या गुंतागुंतीचा सामना तर करावा लागतोच पण त्याच्या सहवासातील इतर निरोगी लोकांना रोगाची लागण होण्याचा धोका संभवतो. संसर्गाची ही साखळी तोडण्यासाठी सर्व क्षयरुग्ण व कुष्ठरुग्णांचा शोध घेण्यासाठी १ डिसेंबर २०२० ते ३१ डिसेंबर २०२० या कालावधीमध्ये संयुक्त सक्रिय क्षयरुग्णा शोध मोहीम व कुष्ठरुग्ण शोध अभियान राबविण्यात येत आहे. घरोघरी करण्यात येत असलेल्या या सर्वेक्षण मोहिमेत कुष्ठरुग्ण व क्षयरुग्णांचे संशयित शोधून त्यांचे निदान व निदान निश्चिती नंतर उपचार करण्यात येत आहे. निदानांपासून वंचित असलेल्या सर्व रुग्णांना शोधून त्यांच्यावर औषधोपचार सुरु करणे हा या मोहीमेचा मुख्य उद्देश आहे.

अत्यंत दुर्धर व अनुवांशिक आजार म्हणून ओळख असलेल्या सिकलसेल या आजाराने ग्रस्त रुग्णांना नियमित रक्ताची व उपचारांची आवश्यकता भासते. या आजाराबाबत लोकांमध्ये जनजागृती निर्माण व्हावी यासाठी ११ ते १७ डिसेंबर या कालावधीत सिकलसेल जनजागृती सप्ताह पाळला जातो. त्या अनुषंगाने राज्यभर विविध उपक्रम राबविण्यात येत असून त्यासाठी आरोग्य यंत्रणांना आवश्यक सूचना देण्यात आलेल्या आहेत. वातावरणात झपाट्याने होत असलेले बदल पाहता सर्वांनी आपल्या आरोग्याची योग्य काळजी घ्यावी व आजाराची लक्षणे दिसताच सरकारी आरोग्य संस्थांमध्ये वेळेत उपचार घ्यावेत.

काळजी घ्या सुरक्षित राहा.

डॉ. रामास्वामी एन. (भाप्रसे)

आयुक्त, आरोग्य सेवा व
संचालक, राष्ट्रीय आरोग्य अभियान
महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

संचालकांचे मनोगत

आ

रोग्य आरोग्य ही केवळ व्यक्तिगत फायद्याची बाब नसून संपूर्ण समाजाची संपत्ती आहे. म्हणून तिचे संवर्धन केले पाहिजे ही जाणीव गेल्या काही दिवसात मोठ्या प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. अर्थात याची जबाबदारी व्यक्ती व समाज या या दोन्ही घटकावर अवलंबून आहे. आरोग्य हा प्रत्येक मानवाचा मूलभूत अधिकार समजला जातो. आजार व अपंगत्व नसणे म्हणजे आरोग्य नसून ती शारीरिक, मानसिक व सामाजिक दृष्ट्या संपूर्ण सुदृढतेची अवस्था आहे. जनसामान्यांचा पोषणाचा व राहणीमानाचा दर्जा उंचावणे व सार्वजनिक आरोग्य सुधारणा घडवून आणणे ही शासनाची महत्वाची कामगिरी आहे. गेल्या कित्येक शतकात मानवाच्या रोगाविषयीच्या संकल्पना खूप बदलल्या आहेत. तसेच जागतिक महामारीच्या काळात आरोग्याचे प्रश्नही ही बदलत आहेत व त्याचा परिणाम सामाजिक जीवनावर घडताना दिसून येत आहे. त्यामुळे अधिक सतर्क राहून आरोग्याची काळजी घेणे महत्वाचे ठरत आहे. समाजातील सर्व लोकांच्या आरोग्यविषयक मागण्या व गरजा जाणून घेऊन त्यांना गुणात्मक आरोग्यसेवा पुरवण्याचा मुख्य उद्देश डोऱ्यासमोर ठेवून सार्वजनिक आरोग्य विभाग आरोग्य यंत्रणा ग्रामीण पातळीपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

समाजाच्या आरोग्यविषयक मागण्या व गरजा यावर आधारित व पुरेशा प्रमाणात आरोग्य सेवा उपलब्ध असावी, त्वारीत व वेळेवर सेवा मिळावी, त्याचप्रमाणे समाजाला स्वीकार्य असावी व परिणामकारकरीत्या तसेच प्रभावी, कार्यक्षम पद्धतीने सामाजिक सहभागावर आरोग्यसेवा देण्यावर आरोग्य यंत्रणा भर देत आहे. साथीचे आजार तसेच सामाजिक प्रश्न यासारख्या कठीण परिस्थितीला सामोरे जात असतानाही आरोग्यसेवा सर्वांसाठी व समाजाच्या आवश्यकतेनुसार दर्जेदाररित्या पुरवण्याचे शासन स्तरावर प्रयत्न होताना दिसत आहेत. त्याच बरोबर दीर्घकालीन टिकणारे मधुमेह, उच्च रक्तदाब, किडनीचे आजार यावरही आता लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक बाब बनली आहे. समाजात या आजारांचे प्रमाण बन्यापैकी असून या घटकांसाठी ही प्राधान्य क्रमाने आरोग्य सेवा व आरोग्य शिक्षण देणे क्रमप्राप्त झाले आहे. प्रतिबंधात्मक ज्ञानाने व टाळता येणाऱ्या रोगांच्या समस्यांसाठी योग्य प्रकारे जनमानसात जागृती करणे व सोयी सुविधा उपलब्ध करून देणे अत्यंत महत्वाचे ठरत आहे. लोकसहभाग, समाजातील असांसर्गिक आजाराचे प्रमाण कसे कमी करता येईल व निरोगी आरोग्य सेवा कशी साकारता येईल याबाबत ही प्रयत्न होणे काळाची गरज बनली आहे. शासनाच्या वतीने आरोग्यवर्धिनी च्या माध्यमातून असांसर्गिक आजारावरही वेळीच उपचार व घ्यावयाची काळजी याबाबत व्यापक पद्धतीने जनजागृती, निदानात्मक व उपचारात्मक सेवा पुरविण्यासाठी शासन प्रयत्न करीत आहे. यासाठी सर्व समाजाचा सहभाग आवश्यक असून, निरोगी समाजासाठी आपण सर्वांनी एकत्र येऊन आरोग्य हा आपल्या कुटुंबाचा, आपल्या समाजाचा व आपल्या राज्याचा महत्वाचा विषय आहे हे लक्षात घेऊन लोकसहभाग मिळवून देणे आवश्यक आहे.

संकल्प निरोगी महाराष्ट्राचा हे ब्रीद सत्यात उत्तरण्यासाठी असांसर्गिक आजारावरही आपल्याला लक्ष द्यावे लागणार आहे व या कार्यासाठी आपला सर्वांचा सहभाग अत्यंत मोलाचा ठरणारा आहे.

– डॉ. साधना तायडे

संचालक, आरोग्य सेवा
आयुक्तालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई

संचालकांचे मनोगत

माता आणि बाल आरोग्य सेवा हा सार्वजनिक आरोग्य सेवेचा महत्त्वाचा पैलू आहे. माता आणि बालकांचे आरोग्य व पोषण वृद्धिगत व्हावे व प्रत्येक गरोदर स्त्रीला सुदृढ निरोगी अशा अपत्याची प्रासी व्हावी यासाठी देण्यात येणाऱ्या एकत्रित सेवांना माता आणि बाल आरोग्य सेवा असे म्हणतात.

माता व बालकांचे आरोग्य, विशेष जोखमीचे गट तसेच आरोग्यसेवा पुरविण्यासाठी मानवी साधन व प्रतिबंधात्मक उपचारात्मक सेवा याबाबत वेगवेगळ्या सेवांचे नियोजन करून सर्वांसाठी आरोग्य या संकल्पनेद्वारे आरोग्य सेवा पुरविण्याचा शासन नेहमी प्रयत्न करत आले आहे. सुरक्षित मातृत्व, बालकांचे जीवन रक्षण व बालकांच्या कल्याणाचे कार्य यांना शासनाने नेहमीच प्राधान्य दिले आहे. त्याचप्रमाणे प्रसूती सेवांचा विकास, प्राथमिक आरोग्य केंद्राद्वारे सेवा, बहुउद्देशीय कर्मचारी योजना, एकात्मिक बाल विकास अशा वेगवेगळ्या माध्यमातून लोकांना आरोग्य सेवा देण्यासाठी शासनाने वेगवेगळ्या कार्यक्रमाची गरजेनुसार आखणी केली आहे. मातांना आदरयुक्त आरोग्यसेवा, पूर्वतयारी, बालकांचे लसीकरण व्हावे, आरोग्य सेवेचा लाभ, ग्रामीण दुर्गम व डॉगराळ भागातही होण्यासाठी शासनाने उपाययोजना केल्या आहेत. यामुळे आरोग्याच्या दृष्टीने राज्यात चांगले बदल घडून येत आहेत व लोकांचा सहभागी वाढत असून आरोग्य सेवा अधिक दर्जेदार देण्यासाठी प्रयत्न केले जात आहेत. यात लोकांचा सहभाग व शासनाच्या सेवांचा स्वीकार महत्त्वाचा असून यावरच शासनाच्या आरोग्य योजनांचे यश अवलंबून असते. आरोग्य सेवेत वेगवेगळ्या माध्यमातून आरोग्यसेवा पुरवण्याचा शासनाच्या वतीने प्रयत्न केला जात आहे.

बालकांचे आरोग्य केंद्रस्थानी ठेवून बालकांसाठी सेवा, गरोदर मातांसाठी सेवा पुरवण्याला प्राधान्य देण्यात आलेले आहे. याचबरोबर आरोग्य शिक्षण देऊन लोकांना आरोग्यविषयक ज्ञान पुरवण्यासाठीही प्रयत्न केले जात आहेत. स्तनपान, लसीकरण, पूरक आहार, कुटुंबकल्याण अशा वेगवेगळ्या विषयावर वेगवेगळ्या माध्यमातून जनजागृती करण्यात येत आहे. लोकांचा सहभाग हा आरोग्य कार्यक्रमांसाठी महत्त्वाचा असून त्यावरच आरोग्यविषयक सेवांचे यश अवलंबून आहे. आरोग्य सेवेत परिणामकारक बदल घडून आणण्यासाठी ही वेगवेगळे उपक्रम शासनातर्फ आखले जात असून अधिकाधिक लोकांना दर्जेदार सेवा पुरविण्याचा प्रयत्न केला जात आहे. प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजना, जननीसुरक्षा योजना, संपूर्ण लसीकरण अशा वेगवेगळ्या योजनांच्या माध्यमातून सामान्य माणूस केंद्रस्थानी ठेवून आरोग्य सेवा जनमानसापर्यंत पोहोचविण्यासाठी शासन प्रयत्न करत आहे. समाजामध्ये या सेवांचा स्वीकार करण्याची मानसिकताही वाढत असून आता कार्यक्रमांनाही चांगल्या प्रकारे यश मिळताना दिसत आहे. दवाखान्यातील बाळंतपणे तसेच संपूर्ण लसीकरणाचे प्रमाण राज्यात वाढत असून संकल्प निरोगी महाराष्ट्राचा हे ध्येय साध्य करण्यासाठी समाजाचा सहभाग मोठ्या प्रमाणावर मिळत आहे, हे सार्वजनिक आरोग्य सेवेचे महत्त्वाचे कार्य ठरत आहे. समाज, लोकसहभाग, आरोग्य शिक्षण व आरोग्य सेवांचा स्विकार वाढत आहे. वैद्यकीय ज्ञानात दररोज मोलाची भर पडत आहे. राष्ट्रीय कार्यक्रम धोरणे यामध्येही कालानुरूप बदल होत आहे. त्यानुसार आरोग्यसेवा पुरवणे यावर भर देण्यात येत आहे.

- **डॉ. अर्चना पाटील**

संचालक, आरोग्य सेवा
महाराष्ट्र राज्य, पुणे

संपादकीय

आरोग्य ही केवळ व्यक्तिगत फायद्याची बाब नसून संपूर्ण समाजाची काही दिवसात मोठ्या प्रमाणावर वाढलेली दिसून येते. अर्थात याची जबाबदारी व्यक्ती व समाज या दोन्ही घटकांवर अवलंबून आहे. आरोग्य हा प्रत्येक मानवाचा मूलभूत अधिकार समजला जातो. आजार व अपंगत्व नसणे म्हणजे आरोग्य नसून ती शारीरिक, मानसिक व सामाजिक दृष्ट्या संपूर्ण सुदृढतेची अवस्था आहे. जनसामान्यांचा पोषणाचा व राहणीमानाचा दर्जा उंचावणे व सार्वजनिक आरोग्य सुधारणा घडवून आणणे ही शासनाची महत्वाची कामगिरी आहे. गेल्या किंत्येक शतकात मानवाच्या रोगाविषयीच्या संकल्पना खूप बदलल्या आहेत. तसेच जागतिक महामारीच्या काळात आरोग्याचे प्रश्नही ही बदलत आहेत व त्याचा परिणाम सामाजिक जीवनावर घडताना दिसून येत आहे. त्यामुळे अधिक सतर्क राहन आरोग्याची काळजी घेणे महत्वाचे ठरत आहे. समाजातील सर्व लोकांच्या आरोग्यविषयक मागण्या व गरजा जाणून घेऊन त्यांना गुणात्मक आरोग्यसेवा पुरवण्याचा मुख्य उद्देश डोळ्यासमोर ठेवून सार्वजनिक आरोग्य विभाग आरोग्य यंत्रणा ग्रामीण पातळीपर्यंत पोहोचण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

समाजाच्या आरोग्यविषयक मागण्या व गरजा यावर आधारित व पुरेशा प्रमाणात आरोग्य सेवा उपलब्ध असावी, त्वरीत व वेळेवर सेवा मिळावी, त्याचप्रमाणे समाजाला स्वीकार्ह्य असावी व परिणामकारकरीत्या तसेच प्रभावी, कार्यक्षम पद्धतीने सामाजिक सहभागावर आरोग्यसेवा देण्यावर आरोग्य यंत्रणा भर देत आहे. साथीचे आजार तसेच सामाजिक प्रश्न यासारख्या कठीण परिस्थितीला सामोरे जात असतानाही आरोग्यसेवा सर्वांसाठी व समाजाच्या आवश्यकतेनुसार दर्जेदाररित्या पुरवण्याचे शासन स्तरावर प्रयत्न होताना दिसत आहेत.

त्याच बरोबर दीर्घकालीन टिकणारे मध्यमेह, उच्च रक्तदाब, किडनीचे आजार यावरही आता लक्ष केंद्रित करणे आवश्यक बाब बनली आहे. समाजात या आजारांचे प्रमाण बन्यापैकी असून या घटकांसाठी ही प्राधान्य क्रमाने आरोग्य सेवा व आरोग्य शिक्षण देणे क्रमप्राप्त झाले आहे. प्रतिबंधात्मक ज्ञानाने व टाळता येणाऱ्या रोगांच्या समस्यांसाठी योग्य प्रकारे जनमानसात जागृती करणे व सोयी सुविधा उपलब्ध करून देणे अत्यंत महत्वाचे ठरत आहे. लोकसहभाग, समाजातील असांसर्गिक आजारांचे प्रमाण करून कमी करता येईल व निरोगी आरोग्य सेवा कशी साकारता येईल याबाबत ही प्रयत्न होणे काळाची गरज बनली आहे. शासनाच्या वतीने आरोग्यवर्धिनी च्या माध्यमातून सांसर्गिक आजारावरही वेळीच उपचार व घ्यावयाची काळजी याबाबत व्यापक पद्धतीने जनजागृती, निदानात्मक व उपचारात्मक सेवा पुरविण्यासाठी शासन प्रयत्न करीत आहे. यासाठी सर्व समाजाचा सहभाग आवश्यक असून, निरोगी समाजासाठी आपण सर्वांनी एकत्र येऊन आरोग्य हा आपल्या कुटुंबाचा, आपल्या समाजाचा व आपल्या राज्याचा महत्वाचा विषय आहे हे लक्षात घेऊन लोकसहभाग मिळवून देणे आवश्यक आहे.

संकल्प निरोगी महाराष्ट्राचा हे ब्रीद सत्यात उत्तरण्यासाठी असांसर्गिक आजारावरही आपल्याला लक्ष द्यावे लागणार आहे व या कार्यासाठी आपला सर्वांचा सहभाग अत्यंत मोलाचा ठरणारा आहे.

– **डॉ. कैलास बाविस्कर**
संपादक

एक वर्षपूर्ती निमित्त आरोग्यमंत्री यांचे मनोगत ‘‘सामान्य माणूस केंद्रबिंदू ठेऊन निर्णय’’

मा. डॉ. राजेश ठोळे
मंत्री, मंत्रालय आरोग्य संरक्षण वल्या

कोरोनामुळे सामान्यांचा सार्वजनिक मदत झाली आहे. तो अधिक दृढ करतानाच राज्यातील सामान्य जनतेला दर्जेदार आणि गुणवत्तापूर्ण आरोग्यसेवा मिळण्यासाठी कसे प्रयत्न केले जात आहेत, त्याविषयी सांगताहेत राज्याचे आरोग्यमंत्री मा. श्री. राजेश ठोळे.

सरकारी आरोग्य सेवा ही कायमच टीकेचा विषय असते. आरोग्य विभागाचा मंत्री झाल्यानंतर राज्यात आरोग्याच्या क्षेत्रात आमुलाग्र बदल घडवून आणण्याच्या दिशेने पावले टाकीत असतानाच जगाला भेडसावणारं कोरोनाचं संकट आपल्या राज्यातही येऊन धडकलं आणि त्याला रोखण्यासाठी संपूर्ण आरोग्य यंत्रणाच जुंपली गेली. हा विभाग समजून घेताना अनेक बाबी समोर आल्या. त्यामागची कारणे मी जाणून घेतली. डॉक्टरांचे, कर्मचाऱ्यांचे प्रश्न समजून घेतानाच आरोग्याच्या पायाभूत सुविधा पूर्ण करण्यासाठी अधिकचा निधी आवश्यक असल्याचे जाणवले.

राज्यात अनेक ठिकाणी आरोग्यसंस्थांची बांधकामे अर्धवट अवरथेत आहेत. या साच्या बाबी समजून घेतल्यानंतर मुख्यमंत्री आणि उपमुख्यमंत्री यांच्याशी चर्चा केल्यानंतर राज्यात पहिल्यांदाचा आरोग्य विभागासाठी सुमारे 5500 कोटी रुपयांच्या निधीची तरतूद झाली आहे. अर्धवट बांधकामे पूर्णत्वासाठी एशियन डेव्हलपमेंट बँकेकडून कर्ज घेण्याचा निर्णय झाला. यावर्षी 50 टक्के जुन्या रुग्णावहिका बदलण्याचा निर्णय झाला. विशेष म्हणजे त्यातील 500 नविन रुग्णावहिका आता उपलब्ध होणार आहेत.

देशात कोरोनाचे रुग्ण आढळल्यानंतर राज्य शासन अधिक सतर्क झाले. मॉल, वित्रपटगृह, शाळा, कार्यालये बंद करण्याबाबत टप्प्याटप्प्याने निर्णय घेतला. कोरोना विषाणू आजाराच्या रुग्ण निदानाची व्यवस्था सुरुवातीला केवळ एकाच ठिकाणी म्हणजे एन. आय व्ही. पुणे येथे उपलब्ध होती. त्यानंतर कस्तुरबा रुग्णालय, मुंबई आणि इंदिरा गांधी मेडिकल कॉलेज, नागपूर येथे ही सुविधा निर्माण करण्यात आली.

सद्यस्थितीत, राज्यात 359 शासकीय आणि 117 खाजगी अशा 476 प्रयोगशाळांमध्ये कोविड रुग्ण निदान व्यवस्था उपलब्ध करण्यात आलेली आहे. याबरोबरच जूनमध्ये ‘रॅपीड अँटीजेन टेस्ट’ राज्य स्तरावरुन उपलब्ध करून देण्यात आल्या. यासाठी राज्य स्तरावरुन जिल्ह्यांना निधी उपलब्ध करून देण्यात आला व जिल्हा स्तरावरही याची खरेदी करण्यात आली.

कोरोना काळात राज्य शासनाने सामान्य माणूस केंद्रबिंदू मानून निर्णय घेतले. एपिडेमिक ॲक्ट राज्यभर लागू केला. प्लेगच्या साथीचा फैलाव थांबण्यासाठी सरकारने त्यावेळी हा कायदा लागू केला होता. दिनांक 13 मार्च रोजी संपूर्ण राज्यात साथरोग नियंत्रण कायदा 1857 लागू करण्यात आला. या कायदेशीर तरतुदीमुळे कोरोना साथ नियंत्रणासाठी राज्य आणि जिल्हा पातळीवरील प्रशासकीय यंत्रणेस विशेष अधिकार मिळाल्याने निर्णय गतिमान पद्धतीने घेण्याच्या प्रक्रियेत सुलभता आली. सार्वजनिक ठिकाणी तंबाखू, सुपारी, पान, पानमसाला, गुटखा तसेच अन्य तंबाखूजन्य पदार्थांचे सेवन, थुंकण्यास व धूमपानास

प्रतिबंध करण्याचा निर्णय घेतला.

कोरोना रुग्णांच्या उपचारासाठी रुग्णालयांची त्रिस्तरीय वर्गवारी करण्यात आली. राज्यात 3787 रुग्णालयांमध्ये 3.63 लाख एवढे बेड्स उपलब्ध आहेत. यातील 59 हजार 544 बेड्स हे ऑक्सिजन सपोर्टेड बेड्स आहेत. तसेच राज्यात 8158 व्हॅटीलेटरची सुविधा निर्माण करण्यात आलेली आहे. साधनसामुद्रीची उपलब्धता करतानाच कोरोना रुग्णांवर उपचार करणारे डॉक्टर्स, नर्स व अन्य आरोग्य कर्मचारी यांचे मनोबल उंचावण्यासाठी त्यांना प्रोत्साहन देण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.

हिवाळा आणि दिवाळीच्या काळात रुग्ण संख्या काही प्रमाणात वाढण्याची शक्यता नाकारता येत नाही, तथापि यंत्रणा आणि लोक सजग आणि जागरुक असतील तर ही वाढ आपण सहजरित्या हाताळू शकतो. कोरोनावर मात करण्यात शासनाच्या प्रयत्नाइतकेच लोकसहभागाचे महत्व आहे. कोरोना यशस्वीरित्या आटोक्यात आणण्यासाठी आपण सर्वांनी कोरोना अनुरुप वागणे अंगिकारले पाहिजे.

राज्य शासनाने नागरिकांना मास्क वापरणे, वरंवार हात धुणे, शारीरिक अंतर पाळणे या सूचनांचा अंवलब करण्याचे आवाहन सातत्याने केले. कोरोनावर उपचारपेक्षा प्रतिबंधात्मक उपायांनी मात केली जाऊ शकते; त्यामुळे नागरिकांनी अधिकाधिक खबरदारी घेण्यासाठी त्यांचा सहभाग वाढविण्यासाठी राज्य शासनाने 'माझे कुटुंब माझी जबाबदारी' मोहीम यशस्वीरित्या राबविली. त्या माध्यमातून राज्यभरातील नागरिकांच्या आरोग्य तपासणीसोबतच प्रतिबंधात्मक उपायांचा संदेशही त्यातून देण्यात आला. कोरोनाच्या रुग्णांमध्ये घट होत आहे. मात्र पुढील काही महिने सर्वांनाच खबरदारीच्या उपाययोजना कटाक्षाने पाळाव्या लागतील.

रोग निदान आणि रोग उपचार यामध्ये सर्वसामान्य जनतेची आर्थिक परवड होऊ नये याकरिता महात्मा जोतिबा फुले जनआरोग्य योजनेच्या माध्यमातून राज्यातील 100 टक्के जनतेला मोफत आरोग्य उपचार देण्याचा महत्वपूर्ण निर्णय राज्यातील नागरिकांना मोफत व कॅशलेस विमा संरक्षण देणारे महाराष्ट्र हे एकमेव राज्य देशात ठरले आहे. कोरोनाच्या रुग्णांवर उपचार करताना मुंबईतील काही खासगी रुग्णालयांकडून मनमानी पद्धतीने दर आकारणी केली जात आहे. तिला चाप लावण्याचा धाडसी निर्णय राज्य शासनाने घेतला

कोरोनाच्या पार्श्वभूमीवर मुंबईसह राज्यातील सर्व खासगी व धर्मादाय आयुक्तांकडे नोंदणीकृत असलेल्या रुग्णालयांमधील एकूण खाटांच्या 80 टक्के खाटा कोरोना व अन्य रुग्णांच्या उपचारासाठी राखीव ठेवण्याचा महत्वपूर्ण निर्णय राज्य शासनाने घेतला. खासगी रुग्णालयांना राज्य शासनाने काढलेल्या आदेशाचे पालन करणे बंधनकारक करण्यात आले. यामुळे कोरोनाच्या रुग्णांना खाटा उपलब्ध होण्याबरोबरच उपचाराच्या दरावर देखील नियंत्रण राहण्यास मदत मिळाली आहे.

खाजगी प्रयोगशाळांच्या तसेच सी टी स्कॅनच्या शुल्कावर निर्बंध घालण्यात आले आहेत. शासकीय रुग्णालयात रेमडिसिव्हिर हे इंजेक्शन मोफत उपलब्ध करून देण्यात आले आहे तर, खाजगी रुग्णालयातही या इंजेक्शनची किंमत 2360 रुपयांपर्यंत कमी करण्यात आली आहे. कोरोना चाचण्यांसाठी आता सर्वात कमी दर महाराष्ट्रात असून खासगी प्रयोगशाळेतील कोरोना चाचण्यांसाठी 4500 वरून 980 रुपये इतका दर निश्चित करण्यात आला आहेत. शासनाने किमान चार वेळा चाचण्यांच्या दरात कपात करून सामान्य रुग्णांना दिलासा देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

अतिदक्षता विभागात (आयसीयु) उपचार सुरु असलेल्या कोरोनाच्या रुग्णांसाठी विशेषतज्जांचे मार्गदर्शन आणि उपचारासाठी 'टेलीआयसीयू' सुविधेचा वापर केला आहे. भिंवंडी, जळगाव, सोलापूर, औरंगाबाद, अकोला आणि जालना या 7 ठिकाणी प्रायोगिक तत्त्वावर ही सुविधा सुरु झाली आहे.

राज्यात कोरोनाच्या उपचारासाठी खासगी रुग्णालयांकडून आणि रुग्णवाहिकांकडून वाजवी शुल्क आकारण्याबाबत राज्य शासनाने वेळोवेळी निर्देश दिले आहेत. या सर्व निर्देशांच्या अंमलबजावणीसाठी आणि तपासणीसाठी राज्यात भरारी पथकं नेमण्यात आले आहेत.

कोरोना साथ आटोक्यात आणण्यासाठी महत्वाचा घटक असलेल्या मास्कची किंमत निश्चित करून योग्य त्या किमतीत नागरिकांना मास्क मिळावा यासाठी पुढाकार घेणारे राज्य म्हणून महाराष्ट्र देशात अग्रेसर ठरले आहे. राज्यात आता एन 95 मास्क 19 ते 49 रुपयांपर्यंत तर दुपदी आणि तिनपदी मास्क 3 ते 4 रुपयांना मिळत आहे. यांसारख्या अन्य काही महत्वपूर्ण निर्णयांनी रुग्णांना दिलासा दिला आहे.

कोरोनाच्या उपायोजनांसोबतच विभागाने अन्य काही महत्त्वाचे निर्णयही घेतले आहेत. त्यामध्ये राज्यातील सर्व शासकीय व अनुदानीत शाळांमधील 6 ते 18 वर्ष वयोगटातील मुलांमधील दृष्टीदोष निवारण्यासाठी त्यांना मोफत चष्टे देणे, प्राथमिक आरोग्य सुविधा बळकटीकरणावर भर देण्यासाठी आरोग्यवर्धिनी केंद्रांची संख्या वाढविणे, हृदयविकारामुळे होणारे मृत्यू रोखण्यासाठी राज्यात 'स्टेमी' प्रकल्प राबविणे, स्व.बाळासाहेब ठाकरे रस्ते अपघात विमा योजनेंतर्गत महाराष्ट्रातील रस्त्यावर झालेल्या अपघातामधील व्यक्तींना मोफत उपचाराचा लाभ देणे,

आशा वर्कर व गट प्रवर्तकांना वाढीव मोबदला देणे, ग्रामीण रुग्णालयात देखील 'टेलिरेडीओलॉजी' सुविधा उपलब्ध करून देणे यासारखे महत्त्वाचे निर्णय घेण्यात आले आहेत.

कोरोनामुळे सामान्यांचा सार्वजिनक आरोग्य सेवेवरील विश्वास वाढण्यास मदत झाली आहे तो अधिक दृढ करतानाच राज्यातील सामान्य जनतेला दर्जेदार आणि गुणवत्तापूर्ण आरोग्यसेवा मिळण्यासाठी प्रयत्न केले जातील.

नवे व्यासपीठ आरोग्य संवादाचे नवे व्यासपीठ आरोग्य शिक्षणाचे

'महा आरोग्य संवाद'

अॅप आणि ब्लॉग लवकरच सर्वांच्या सेवेत.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

unicef
for every child

[/MahaArogyaECBureau](#) [@MahaHealthIEC](#) [/mahahealthiec](#) [/MahaHealthIEC](#) [राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, पुणे](#)

महाराष्ट्राच्या शिक्षणी
परिवर्तनी,
वैद्यकीय शिक्षण
मंडळ.

मा. राजेंद्र पाटील यळावकर,
राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण,
वैद्यकीय शिक्षण, अन्न व औषध प्रशासन, वस्त्रोदयोग, सांस्कृतिक कार्य.

अवघ्या महाराष्ट्राच्या जनतेने ज्या मनस्वी इच्छेने आणि दृढ विश्वासाने राज्याच्या कारभाराची सूत्रे हातात दिली आहेत, ती जबाबदारी निष्ठापूर्वक, प्रामाणिक आणि पारदर्शी पद्धतीने पार पाढण्यासाठी आम्ही कटिबद्ध आहोत. ही वर्षपूर्ती आहे, जनतेच्या विश्वासाची, महाविकास आघाडीच्या पारदर्शक कारभाराची आणि महाराष्ट्राच्या महाविकासाची! याच माध्यमातून महाविकासाच्या दिशेने महाराष्ट्राचे मराठी पाऊल पुढे पडते आहे आणि पर्यायाने तळागाळातील जनतेचे हित जपणारे सरकार अवघ्या महाराष्ट्राला हे 'आपले सरकार' याटते आहे.

किमान समान कार्यक्रमांतर्गत अगदी वर्षभरातच सरकारी कामकाज अधिक लोकाभिमुख आणि पारदर्शी पद्धतीने करण्याच्या प्रयत्नांना यश आले आहे. सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण, वैद्यकीय शिक्षण, अन्न व औषध प्रशासन, वस्त्रोदयोग आणि सांस्कृतिक कार्य अशा महत्त्वपूर्ण विभागांची जबाबदारी समर्थपणे सांभाळताना माननीय मुख्यमंत्री यांचे मार्गदर्शन आणि मंत्रिमंडळ सहकाऱ्यांच्या समन्वयातून पूर्वीपेक्षा अनेक नावीन्यपूर्ण उपक्रम राबवून अत्यंत कमी कालावधीत सर्वच विभागांचे सक्षमीकरण करता आले.

सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण :

- राज्यातील रुग्णालये अद्यावत व सुसज्ज करण्यासाठी प्रशासकीय यंत्रणा गतिमान करण्यावर भर.
- महात्मा फुले जन आरोग्य योजनेतील कार्यवाहीस लागणारा विलंब दूर करून जन आरोग्य योजनेस

गती व बेळगाव येथील केलेल्ला रुग्णालयासह नवीन रुग्णालयांचा समावेश केला. यामुळे कर्नाटक सीमेवरील नागरीकांना याचा फायदा मिळत आहे.

- राज्यातील पहिल्या कोरोना रुग्णाची दररोज चौकशी करतानाच राज्यातील कोरोना परिस्थितीचा दूरदृश्यप्रणालीद्वारे दररोज संपर्क आणि वैद्यकीय मदतीसाठी समन्वय.
- आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धनी कार्यक्रमांतर्गत डिसेंबर २०२२ पर्यंत १३ हजार आरोग्यवर्धनी केंद्रे स्थापित करण्याच्या उद्दिष्टांसह सीएचओ प्रशिक्षण केंद्रासाठी मान्यता.
- कोविड-१९ कालावधीत आर. टी. पी. सी. आर. अँटीजन आणि एच. आर. सी. टी. चाचणी दर निश्चित करून सर्वसामान्यांना दिलासा दिला.
- राज्यातील पीपीई किट आणि मास्कच्या किमती नियंत्रित करून सर्वसामान्यांना दिलासा दिला.
- शासनाचा एकही रुपया न खर्च करता लोक सहभागातून १० व्हेंटिलेटर आणि १०० ऑक्सिजन बेडच्या मोफत अद्यावत कोविड सेंटरची जयसिंगपूर येथे निर्मिती.
- कोविड काळात सामान्य नागरिकांना वैद्यकीय सेवा न देणाऱ्या खाजगी डॉक्टरांवर कारवाई करावी, अन्यथा त्यांची सनद रद्द करण्यासंदर्भात सूचना.

आरोग्य सेवा वर्ग तीन पद भरती प्रक्रिया प्रगतीपथावर....

वैद्यकीय शिक्षण :

- वैद्यकीय महाविद्यालयातील शुल्क आकारणीचा निधी (पी.एल.ए.) रुग्णांच्या उपचारासाठी उपलब्ध, त्यासाठी माननीय उपमुख्यमंत्री यांच्याशी समन्वय साधून वित्त व नियोजन विभागाकडून परवानगी.
- वैद्यकीय शिक्षण प्रवेशाचा ७०:३० प्रादेशिक कोटा रद्द करून हजारे विद्यार्थ्यांना थेट फायदा देण्याचा निर्णय.
- शासकीय वैद्यकीय आणि दंत महाविद्यालयातील पदव्युत्तर निवासी डॉक्टरांसह आयुर्वेद महाविद्यालयातील निवासी डॉक्टरांच्या विद्यावेतनात प्रतिमाह रुपये १० हजार एवढी वाढ केली.
- कोरोना महामारीच्या काळात सामाईक प्रवेश परिषेच्या अर्जास मुदतवाढ, विद्यार्थ्यांना दिलासा.
- परदेशातील वैद्यकीय पदवी तथा पदव्युत्तर पदवी अहर्ता प्राप्त पात्र डॉक्टरांच्या वैद्यकीय सेवा उपलब्ध होण्याबाबत पात्रता परीक्षा त्वरित घेण्यासंबंधी निर्णय.

अन्न व औषध प्रशासन :

- कोविड-१९ काळात औषधांचा काळाबाजार, साठेबाजी रोखण्याची खबरदारी आणि रुग्णांना औषधोपचार पुरवठा होण्यासाठी उपाययोजना नियोजन.
- दिवाळीच्या पार्श्वभूमीवर मिठाईसह विविध अन्न पदार्थातील भेसळ रोखण्याचे आणि खाद्य तेलाच्या डब्यांचा पुनर्वापर करणाऱ्यांवर कडक कारवाई.
- अन्न व औषध प्रशासनामधील आकृतिबंध मंजूर करून औषध निरीक्षक व अन्न सुरक्षा अधिकाऱ्यांच्या अधिकच्या पदांना मंजूरी.

वस्त्रोद्योग :

राज्यातील रेशीम बीज कोष उत्पादक शेतकऱ्यांनी विक्री केलेल्या कोषाची रक्कम अदा करण्यासाठी व नवीन अंडीपूळ निर्मितीसाठी महाराष्ट्र सरकारकडून तब्बल ६२.७४ लाख रुपयांचा निधी वितरित केला.

कोल्हापूरमधील जयसिंगपूर कृषि उत्पन्न बाजार समितीत राज्यातील तिसऱ्या व नवीन रेशीम कोष खरेदी आणि विक्री केंद्रास मान्यता दिल्याने कोल्हापूर, सांगली, सिंधुदुर्ग जिल्ह्यातील शेतकऱ्यांना मध्यवर्ती ठिकाणी रेशीम कोष बाजारपेठ उपलब्ध.

सहकारी सूतगिरणांच्या अडचणींवर उपाययोजना करण्यासाठी शासनस्तरावर प्रयत्न.

सांस्कृतिक कार्य :

- कोल्हापूर चित्रनगरी येथे चित्रीकरणाला उर्जितावस्था देण्यासाठी प्रयत्न. महामंडळाकडील अखर्चित निधी खर्च करण्यासाठी मा. उपमुख्यमंत्री यांच्या माध्यमातून वित्त व नियोजन विभागाकडून मान्यता. विकास कामांना गती, दख्खनचा राजा मालिकेच्या चित्रिकरणाला प्रारंभ, तसेच सोनी टीव्ही, स्टार टीव्ही आदि वाहिन्यांशी चित्रीकरण करार अंतिम टप्प्यात.
- महाराष्ट्र चित्रपट, रंगभूमी आणि सांस्कृतिक विकास महामंडळाच्या सर्वांगीण विकासासाठी चित्रपट व म नोरंजन माध्यम धोरण, उत्पन्न वाढीच्या दृष्टीने जागेचा विकास आणि मुंबईत चित्रीकरण परवाण्याबाबत एक खिडकी योजनेसह अनेक महत्त्वपूर्ण निर्णय घेतले.
- सांस्कृतिक कार्य विभाग अद्यावत करण्याच्या दृष्टीने अभिलेखांचे मायक्रोफिलिंग स्कॅ निंग, अभिलेख व्यवस्थापन कार्यशाळेचे आयोजन, मोडिलिंपी प्रशिक्षण वर्ग आयोजन, राज्य स्थापनेचा हिरक महोत्सव नियोजन, महाराष्ट्र वैभव राज्य संरक्षित स्मारक संगोपन योजनेसह पर्यटन आणि सांस्कृतिक कार्य विभागाचे संकेतस्थळ अधिक लोकाभिमुख करण्याचे निर्णय घेतले.
- अगदी वर्षभरातच अवघ्या महाराष्ट्रातील जनतेचा महाविश्वास सार्थ ठरवत आम्ही महाराष्ट्राला महाविकासासाच्या दिशेने एक एक पाऊल पुढे नेत राहू. जय महाराष्ट्र.....!

शब्दांकन : कृष्णदर्शन जाधव,

माननीय राज्यमंत्री यांचे जनसंपर्क अधिकारी.

कोविड-१९ मुळे जगभरात आरोग्यविषयक सुविधांचा पुनर्विचार सुरु झाला आहे. आरोग्य हा कोणत्याही राज्याचा प्राधान्याचा विषय बनला आहे. गेल्या ६० वर्षात महाराष्ट्राने आरोग्यविषयक पायाभूत सुविधांमध्ये खूप मोठा टप्पा गाठला असला तरी कोरोना संकटामुळे या क्षेत्रात अधिक भरीवपणे कार्य करण्याची गरज निर्माण झाली आहे. राज्य शासन या संकटावर मात करून राज्याचा आरोग्य आराखडा अधिक मजबूत आणि सर्वसमावेशक करण्याच्या दृष्टीने महत्त्वाचे निर्णय घेत आहे.

महाराष्ट्र हीरकमहोत्सवी वर्ष साजरे करत असतानाच 'न भूतो न भविष्यती' अशा कोरोना या जागतिक महामारीचे संकट राज्यावरही आले. यामुळे सार्वजनिक आरोग्य व्यवस्थेची उपयोगिता आणि मर्यादा अधोरेखित झाली. या सेवेवरचा लोकांचा विश्वास त्याने अधिकच दृढ झाला. राज्यात सार्वजनिक आरोग्य संस्थांचे ग्रामीण भागात घटू असलेले जाळे आता वाढत्या शहरीकरणामुळे महानगरांतही व्यापक झाले पाहिजे अशी गरज भासू लागली आहे. विशेष म्हणजे कोरोनाच्या साथीने ते अधिकच स्पष्टपणे जाणवत आहे.

गेल्या ६० वर्षात आरोग्य सेवेची कामगिरी पाहिली तर महाराष्ट्राने देशासमोर या क्षेत्रात आदर्श ठेवल्याचे लक्षात येते. देवीनिर्मूलन, प्लेग नियंत्रण, पोलिओ निर्मूलन, नारू रोगाचे समुळ उचाटन, कुटुंब नियोजन कार्यक्रमाची प्रभावी अंमलबजावणी, माता आणि अर्भक मृत्युदरात लक्षणीय घट अशा अनेक क्षेत्रात राज्याची कामगिरी प्रभावी ठरली आहे.

राज्यात ब्रिटीश काळापासून ग्रामीण आरोग्यावर भर देण्यात आला आहे. ग्रामीण जनतेला ग्रामीण आरोग्य केंद्राच्या माध्यमातून वैद्यकीय सेवा देण्याच्या हेतूने १९३१ ते १९३९ या काळात रॉकफेलर फाऊंडेशनच्या मदतीने देशभरात स्थापन झालेल्या ७ आदर्श आरोग्य केंद्रांपैकी एक महाराष्ट्रातील पुणे जिल्ह्यातील शिरूर येथे आहे. सध्या बी.जे. मेडिकल कॉलेजचे ग्रामीण क्षेत्रीय प्रात्यक्षिक केंद्र म्हणून त्याचा वापर होत आहे. आपल्या आरोग्यसेवेवर

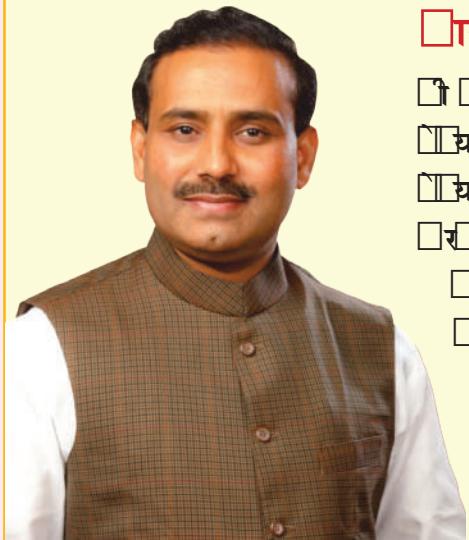
ब्रिटिशांची छाप दिसून येते सिव्हिल रुग्णालय, सिव्हिल सर्जन, पोलीस सर्जन अशी काही नावे आजही तशीच कायम आहेत.

ग्रामीण महाराष्ट्रात प्राथमिक आरोग्यकेंद्रांची संख्या २५८ वरून सुमारे १८२८ पर्यंत आली आहे. लोकसंख्येची वाढ दुपटीने झाली. त्यापटीत आरोग्य सेवेत काही प्रमाणात वाढ झाली. ग्रामीण भागात उपकेंद्रांपासून ते प्राथमिक आरोग्य केंद्र आणि ग्रामीण रुग्णालये यामाध्यमातून आरोग्यसेवा बळकट झाली आहे. दर लाख लोकसंख्येमागे असलेले खाटांचे प्रमाण २३ वरून सध्या १०३ वर आहे.

सार्वजनिक आरोग्याशिवाय सुराज्याची संकल्पना पूर्णत्वास येऊ शकत नाही. राज्याच्या आरोग्य विभागाकडे राज्यातील नागरिकांच्या वैद्यकीय उपचारांची जबाबदारी आहे. ही जबाबदारी आरोग्य सेवा संचालनालय, वैद्यकीय शिक्षण व संशोधनालय, कामगार राज्य विमा संचालनालय, आयुर्वेद संचालनालय आणि अन्न व औषध प्रशासनामार्फत हाताळळी जाते. सर्वसाठी आरोग्य, आरोग्यासाठी सर्व ही संकल्पना घेऊन आरोग्य विभाग शहरी व ग्रामीण विभागात आरोग्य सेवा पुरवत आहे. विभागामध्ये सुमारे ८०२४ डॉक्टर्स, २१ हजार ५३८ नर्सेस व इतर कर्मचारी

वर्ग कार्यरत आहे. राष्ट्रीय आरोग्य अभियान या प्रकल्पाचा आरोग्य विभागातील कार्यप्रणालीमध्ये प्रामुख्याने समावेश आहे.

आरोग्य यंत्रांचा प्रवारप

मेरी सरकार सरल्यात भूलून यांचा विनाशकाऱ्हा आहे वाचावाचा
यांचा प्रयत्नांचा अभ्यास करावा. यांचा वाचावा ५ वर्षांपाइलेला विनाशकाऱ्हा
यांचे योग्य उपकूली रोज़ा वाचावा आहे. आरोग्य यंत्रांचा विनाशकाऱ्हा
वर्गांचे वाचावा आहे. यांचा वाचावा राज्यांचा विनाशकाऱ्हा आहे. आहे.
यांचा लक्ष्य आरोग्यांचा विनाशकाऱ्हा प्रयत्न शरीरांचा
विनाशकाऱ्हा वाचावा राज्यांचा विनाशकाऱ्हा येते प्रत्येक वालांचा विनाशकाऱ्हा प्राप्त येते वाचावा.

– मा. श्री. राजेश टोपे,

मंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण

लसीकरण :

लसीकरण असो की, कुटुंब नियोजन कार्यक्रम अथवा कुष्ठरोग निर्मूलन प्रत्येक क्षेत्रात महाराष्ट्र अग्रेसर राहिला आहे. साधारणपणे ८० च्या दशकात महाराष्ट्रात 'पाणी गाळा, नारू टाळा' या संदेशाने ग्रामीण भागातील भिंती व्यापल्या होत्या. आरोग्य शिक्षण, जाणीवजागृती यांच्या माध्यमातून राज्याने या रोगाला पार हड्डपार करून टाकले. पाणी गाळून पिण्याचा संदेश लोकांच्या मनात रुजवण्यात आल्याने रोगाचे उच्चाटन करण्यात यश मिळाले.

राज्याने ६० वर्षात सांसारिंग कार्यक्रम आजारांच्या साथी अनुभवल्या आहेत. स्मॉल पॉक्स म्हणजे देवी, प्लेग या साथी राज्याने अनुभवत आणि त्यावर मात करत त्याचे राज्यातून उच्चाटन केले. याला लसीकरणाची जोड मिळाल्याने आजारावर नियंत्रण आले. आजही ज्यांचे वय पन्नाशीच्या घरात आहे त्या पिढीच्या डाव्या हाताच्या दंडावर मोठा आकाराचा चदगा (स्पॉट) दिसून येतो तो म्हणजे देवीच्या लसीचा व्रण.

पोलिओ निर्मूलन :

पोलिओ निर्मूलनातही राज्याने भरीव कामगिरी केली. साधारणपणे १९७५ पासून लहान बालकांच्या लसीकरणाला राज्यात सुरुवात झाली. १९९५ पासून नियमितपणे पोलिओ लसीकरण करण्यात येत आहे. राज्यात २०११ पासून पोलिओचा रुग्ण आढळलेला नाही. हिवताप निर्मूलन, कुष्ठरोग नियंत्रण आणि अंधत्व नियंत्रणासारखे राष्ट्रीय कार्यक्रम यशस्वीरित्या राबवले जात

आहेत. जलजन्य आजारांचा प्रादुर्भाव रोखण्यासाठी महाराष्ट्र यशस्वी झाला आहे. ग्रामीण भागात पावसाळ्यात हमखास येणाऱ्या हगवण, अतिसार आणि गॅस्ट्रोच्या साथीमध्ये कमालीची घट झाली आहे. याला आरोग्य शिक्षणाची जशी मोलाची मदत झाली त्याचप्रमाणे ग्रामीण महाराष्ट्रात पेयजल व्यवस्थेची निर्मिती, ठिकठिकाणी होणारा शुद्ध पाणीपुरवठा यामुळे जलजन्य आजारांच्या प्रमाणात घट झाल्याचे दिसून येत आहे.

नागरिकांचे आरोग्य हे अनेक मूलभूत सुविधा जसे की, रस्ते, पाणी, नागरी सुविधा यांच्याशी निगडित आहे. या मूलभूत सोयीसुविधा राज्यात वाढल्याने आरोग्य सेवेला त्या पूरक ठरल्या आहेत. नळाद्वारे शुद्ध पिण्याच्या पाण्याचा पुरवठा होत असल्याने बन्याच अंशी दूषित पाण्यामुळे होणाऱ्या आजारांच्या प्रमाणात घट झाली आहे. पाणीपुरवठा व स्वच्छता विभागाच्या माध्यमातून राबवलेल्या शुद्ध पाणी व स्वच्छताविषयक योजनांच्या अंमलबजावणीमुळेही जागरूकता निर्माण झाली आहे. राज्य हाणदारीमुक्त झाल्यामुळे पिण्याच्या पाण्याचे स्रोत दूषित होण्यापासून वाचले व त्याचा फायदा जनतेला आरोग्यासाठी होत आहे. त्यामुळे कधीकाळी गाव-वाड्यांमध्ये होणारी अतिसाराची लागण होण्याच्या घटना कमी झाल्या आहेत. पावसाळ्यामध्ये मलेसिया, गॅस्ट्रो आणि पावसामुळे होणाऱ्या इतर रोगांचा फैलाव होण्यापासून आरोग्य विभागाने केलेल्या प्रतिबंधात्मक उपाययोजना फलदायी ठरल्या आहेत.

आदिवासी क्षेत्रावर विशेष भर :

राज्यामध्ये आरोग्य संस्थांचे जाळे मोठ्या प्रमाणावर असून आरोग्य सेवेची त्रिस्तरीय योजना राज्यात राबवली जाते व ह्यातर्फे ग्रामीण जनतेला विशेषतः गरीब व जोखमीच्या लोकांना गुणवत्तापूर्ण आरोग्यसेवा पुरवल्या जातात. राज्यामध्ये विविध राष्ट्रीय आरोग्याचे कार्यक्रम राबवले जातात. कुटुंब कल्याण कार्यक्रम चालू ठेवणे ही सार्वजनिक आरोग्य कार्यक्रमांची मध्यवर्ती कल्पना आहे. प्राथमिक आरोग्य केंद्र, उपकेंद्रे, सामूहिक आरोग्य केंद्रे अशा आरोग्य विषयक मूळभूत सुविधा पोहोचवणे यावर सार्वजनिक आरोग्य क्षेत्रामध्ये भर दिला आहे. मानसिक आरोग्य दक्षता, एड्स नियंत्रण, कर्करोग नियंत्रण आणि आदिवासी क्षेत्रामध्ये खास आरोग्य सेवा पुरवणे या कार्यक्रमांवर भर दिला आहे.

१९७० मध्ये राज्यात कुटुंब कल्याण कार्यक्रम राबवण्यास सुरुवात झाली. मर्यादित कुटुंब ठेवण्यासाठी शासनाने सुरु केलेली ही योजना खेडोपाडी पोहोचवली. लहान कुटुंब, सुखी कुटुंब, हम दो, हमारे दो यांसारख्या घोषवाक्यांनी आरोग्य शिक्षणाच्या माध्यमातून ही योजना प्रभावीपणे अमलात आणली गेली. त्यामुळे कुटुंबाची संख्याही मर्यादित राहून एका कुटुंबात दोन अपत्ये ठेवण्यासाठी जनजागृती करावी लागली. राज्य शासनाचा हा एक महत्त्वपूर्ण कार्यक्रम उत्तमरीत्या राबवण्यात आला.

शहरांच्या वाढत्या गरजा :

राज्यातील आरोग्य सेवेबाबत या क्षेत्रातील मान्यवर, अधिकारी, स्वयंसेवी संस्था यांच्याशी चर्चा केल्यानंतर सर्वांनीच महाराष्ट्रातील ग्रामीण भागात

सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणा बळकट झाल्याचे सांगितले. त्या तुलनेत नागरी भागात ती बळकट होणे काळाची गरज असल्याचे मत व्यक्त केले. देशामध्ये सर्वात जास्त शहरीकरण झालेल्या राज्यात महाराष्ट्र अग्रेसर आहे. त्यामुळे शहरी नागरिकांना दर्जदार आरोग्य सुविधा पुरवण्यासाठी पुरेशी यंत्रणा उभारण्याची गरज असल्याचे तज्ज्ञांचे म्हणणे आहे. ज्या प्रमाणात स्वाइन-फ्लू डेंग्यू यांसारखे आजार बळवतात, त्याचा जास्त प्रार्दभाव हा शहरी भागातील दाट लोकवस्तीमध्ये जाणवतो. तेथून तो अन्यत्र पसरतो. औद्योगिकीकरण आणि नागरीकरण वाढतानाच आरोग्याच्या पायाभूत सुविधा शहरी भागामध्ये वाढवण्यावर भर देण्याची गरज असल्याचे मत व्यक्त केले जात आहे. सांसारिक आजारांवर नियंत्रण मिळवतानाच जीवनशैलीतून आलेल्या उच्च रक्तदाब, मधुमेह, हृदयविकार, कर्करोग यासारख्या असांसर्विक आजारांवर (नॉन कम्युनिकेबल डिसिज) फोकस करणे आवश्यक असल्याचे या मान्यवरांचे म्हणणे आहे. त्याचबरोबर आरोग्यावर होणाऱ्या खर्चाबाबतीत सुद्धा विचार होणे आवश्यक आहे.

सार्वजनिक आरोग्य यंत्रणेचा ग्रामीण भागासाठी एक ढाचा तयार आहे. तसा शहरी भागासाठीही आवश्यक आहे. शहरांमधील आरोग्य व्यवस्था, महापालिका, नगरपालिका यांच्या अखत्यारीत आहे. त्यामुळे या स्थानिक स्वराज्य संस्थांना आरोग्यासाठी अधिक निधी उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. या वर्षी राज्य शासनाने त्यासाठी पुढाकार घेतला असून शहरी भागासाठी आरोग्य संचालक या पदाची निर्मिती केली आहे.

प्रारंभायोग्याप्रयोग

प्रारंभीय प्रारंभायोग्याप्रयोग, योग्य यंत्रणेची यांत्रिकी वारी आजारांवर यशस्वी व्यवस्था शेत्री शेत्री त्यांतून दृत्युग्मा प्रवर्तनांचाल्याचे व्यापूर्व येते. यांनी योग्य आवश्यक राज्य शासनांनी प्रयत्नांचे व्यवस्था. त्यांनी योग्य आवश्यक राज्य शासनांनी प्रयत्नांचे व्यवस्था.

राज्यादेवतामारथा त्रिशोशोराज्या
 चरूं संत वापि शोऽपि योऽपि यन्त्रा या
 त्रिलूत्रीता राज्यादेवतामारथा त्रिशोशोराज्या
 येऽपि शेष वापि राज्यादेवतामारथा त्रिशोशोराज्या
 त्रिलूत्रीता येऽपि योऽपि यन्त्रा या राज्यादेवता त्रिशोशोराज्या
 स्यंचरूं वापि योऽपि यन्त्रा या राज्य त्रिशोशोराज्या

- मा. डॉ. राजेंद्र शिंगणे,
अन्न व औषध प्रशासन मंत्री

वैद्यकीय शिक्षणाची महाराष्ट्रात सुविधा :

गेल्या ६० वर्षांमध्ये वैद्यकीय शिक्षणाची सुविधा महाराष्ट्रात वाढली आहे. राज्यात सध्या ५१ वैद्यकीय महाविद्यालये कार्यरत आहे. त्याचबरोबर १८६ जीएनएम व ४६ बीएससी नर्सिंग महाविद्यालयेदेखील आहेत. या महाविद्यालयांतून शिकून बाहेर आलेले डॉक्टर शासकीय सेवेत येण्याचे प्रमाण मात्र कमी आहे. सरकारी सेवेत डॉक्टर का येत नाही याबाबत तज्ज्ञांच्या म्हणण्यानुसार डॉक्टरांसाठी योग्य ती कार्यसंस्कृती निर्माण करणे गरजेचे असून डॉक्टरांना मिळणारे वेतन, सुविधा, मनुष्यबळ या बाबीवर विशेष लक्ष देण्याची आवश्यकता आहे. ग्रामीण भागामध्ये बच्याचदा राहण्याची योग्य ती सोय नसते. मुलाबाळांच्या शिक्षणाचा प्रश्न असतो. अशा परिस्थितीमुळे डॉक्टरांचा ओढा शहरी भागाकडे असतो. त्यामुळे ग्रामीण भागात डॉक्टरांच्या उपलब्धतेवर त्याचा परिणाम होतो. ग्रामीण भागात दर्जेदार सुविधा डॉक्टरांच्या उपलब्धतेवर त्याचा परिणाम होतो. ग्रामीण भागात दर्जेदार सुविधा डॉक्टरांच्या उपलब्ध करून दिल्यास त्याचा चांगला परिणाम सेवेवर होण्यास मदत होईल. ग्रामीण आणि दुर्गम भागातील बालमृत्यू आणि मातामृत्यूचे प्रमाण कमी करण्याकरिता विशेषज्ञांनी त्या भागात काम करणे आवश्यक असल्याचे मतही तज्ज्ञांनी व्यक्त केले.

हाफकिनची कामगिरी :

महाराष्ट्रात असलेल्या रुग्णालयांनी देशभरात उपचारासाठी ख्याती मिळवली आहे. मुंबईतील जे.जे. रुग्णालय, के.ई.एम. रुग्णालय, पुणे, नागपूर, औरंगाबाद येथील वैद्यकीय महाविद्यालयाच्या रुग्णालयांनी राज्यातील

सामान्य रुग्णांना नवजीवन देण्याचे काम केले आहे. राज्यातील संशोधन संस्थेमुळे देखील महाराष्ट्राची लौकिक देशभरातच नव्हे तर जगभरात वाढला आहे. हाफकिन इन्स्टिट्यूट हे त्यातील एक महत्त्वाचे नाव! या इन्स्टिट्यूटने प्लेग, देवी या आजारामध्ये मोठे काम केले आणि देशालाच नव्हे तर जगाला पोलिओची परिणामकारक लस दिली. त्याचबरोबर सर्पदंशावरील लर्सींच्या निर्मितीतही हाफकिनची कामगिरी अव्वल आहे.

वाढत्या लोकसंख्येला आळा घालतानाच स्त्री-भूणहत्या विरोधी कायद्याची (पीसीपीएनडीटी) महाराष्ट्राने प्रभावी अंमलबजावणी केली आहे. महाराष्ट्राने या क्षेत्रात केलेली कामगिरी देशभरात नावाजली गेली. मुलांमागे असलेला मुर्लींचा जन्मदर वाढण्यासाठीही राज्याने उल्लेखनीय काम केले आहे.

जनआरोग्य जीवनदायी :

राज्यात २०१२ मध्ये राजीव गांधी आरोग्य योजना सुरु झाली. (दरम्यानच्या काळात या योजनेचे नामकरण महात्मा जोतिबा फुले जनआरोग्य योजना असे करण्यात आले.) आर्थिक दुर्बल घटकांसाठी ही योजना मोफत उपचार देणारी ठरली. त्यामुळे लाखो रुग्णांसाठी ती खन्या अर्थाने जीवनदायी ठरली. आता राज्यात सुरु असलेल्या कोरोना काळातही योजना राज्यातील सर्वच नागरिकांना लागू करण्याचा निर्णय राज्य शासनाने घेतला. सामान्यांना न परवडणारे वैद्यकीय उपचार या योजनेमुळे शक्य झाले आहेत. अशा प्रकारची जागतिक स्लरूपाची सर्व नागरिकांना आरोग्याचे कवच देणारी योजना देणारे महाराष्ट्र पहिले राज्य ठरले आहे.

आपत्कालीन वैद्यकीय सेवेसाठी (१०८ क्रमांक) अद्यावत रुग्णवाहिका सेवा महाराष्ट्राने सुरु केली. गेल्या किमान आठ ते दहा वर्षात लाखो रुग्णांना त्याने दिलासा मिळाला आहे. महाराष्ट्राने मोटारबाईक ॲम्ब्युलन्स सेवादेखील सुरु केली. दुर्गम भागात आणि शहरी चिंचोळ्या भागात जेथे मोठे वाहन जात नाही. तेथे ही मोटारबाईक ॲम्ब्युलन्स प्रभावी ठरली आहे.

मातामृत्यू दरात घट :

माता-बालकांच्या आरोग्यासाठी राज्यात अनेक योजनांच्या माध्यमातून उपाययोजना केल्या जात आहेत. राज्यात गेल्या अनेक वर्षापासून संस्थात्मक बाळंतपणावर भर दिला जात आहे. त्यामुळे माता मृत्यूचे प्रमाण कमी झाले आहे. जागतिक बँक आणि केंद्रिय आरोग्य कुटुंब कल्याण मंत्रालयाच्या सहकार्याने निती आयोगाने २०१७-१८ च्या माहितीच्या आधारावर आरोग्यदायी राज्य प्रगतिशील भारत अहवाल तयार केला आहे. सर्वात मोठ्या राज्यांमध्ये महाराष्ट्राने ६३.९९ गुणांसह तिसरे स्थान मिळवले आहे.

निती आयोगाच्या अहवालानुसार पाच वर्षाखालील बालकांच्या मृत्यू दरात आणि नवजात अर्भकांच्या मृत्युदरात घट आलेल्या राज्यांमध्ये महाराष्ट्र अग्रणी आहे. त्याचबरोबर महाराष्ट्रात संस्थात्मक बाळंतपणात वाढ झाल्याने परिणामी माता आणि बाल मृत्युदरात घट झाली आहे. आदीवासी भागात माहेर सारख्या योजनेमुळे गर्भवतींना प्रसूतीसाठी हक्काचे घर मिळाले आहे.

सॅम्पल रजिस्ट्रेशन सर्वेच्या (एसआरएस) प्रकाशित झालेल्या अहवालानुसार मातामृत्यू दर कमी असणाऱ्या राज्यांच्या यादीत यावेळेसही महाराष्ट्राने दुसरा क्रमांक मिळवला. गेल्या तीन वर्षात महाराष्ट्राचा मातामृत्यू दर ६८ वरून ६१ नंतर ५५ आणि आता ४६ असा नोंदवण्यात आला आहे. या यादीत पहिल्या पाच क्रमांकामध्ये केरळ (४३), महाराष्ट्र (४६), तामिळनाडू (६०), तेलंगणा (६३), आंध्रप्रदेश (७४) या राज्यांचा समावेश आहे.

बालकांची आरोग्य तपासणी :

राष्ट्रीय बालस्वास्थ योजनेमुळे ग्रामीण भागातील बालकांचे आरोग्य सुधारण्यास मदत झाली आहे. या योजनेतर्गत दरवर्षी सुमारे दोन कोटी बालकांची आरोग्य तपासणी करून ज्यांना शस्त्रक्रियेची आवश्यकता आहे.

त्यांच्यावर मोफत शस्त्रक्रिया करून नवजीवन दिले आहे. मेळघाट, पालघर, नंदुरबार या ठिकाणी आढळणारे कुपोषणाचे प्रमाण कमी होण्यास मदत झाली आहे. कुपोषणप्रस्त बालकांना या भागात करण्यात आलेल्या बालक उपचार केंद्रामुळे (सीटीसी) आणि पोषण पुनर्वसन केंद्रामुळे (एनआरसी) कुपोषणाच्या विळख्यातून बाहेर काढण्यासाठी साहाय्यभूत ठरली आहेत.

जिल्हा रुग्णालयामध्ये करण्यात आलेल्या एसएनसीयमुळे देखील कमी वजनाच्या बालकांना नवजीवन देण्याचे काम केले जात आहे.

ग्रामीण पातळीवर अंगणवाडी सेविका, आशा कार्यकर्ती यांचे योगदान मोलाचे आहे. आशा कार्यकर्तीमुळे आरोग्य सेवेला मोठी मदत मिळाली आहे. ग्रामीण भागातील आरोग्य विभागाचा कणा म्हणून ओळखल्या जाणाऱ्या आशा स्वयंसेविका व गटप्रवर्तकांच्या मोबदल्यात वाढ करण्याचा निर्णयही राज्य शासनाने घेतला आहे. त्याचा फायदा राज्यातील जवळ्यास ७० हजार आशांना होत आहे.

वैद्यकीय क्षेत्रात आपत्कालीन परिस्थिती तशी रोजचीच असते. त्यामुळे इमर्जन्सी म्हणून या क्षेत्राला अधिकचे बळ मिळण्याची गरज तजऱांनी व्यक्त केली. आरोग्यासाठी अर्थसंकल्पात जास्त तरतूद होणे गरजेचे असल्याचे मत मान्यवरांनी व्यक्त केले आहे. कोरोना महामारीने तर ही बाब अधिकच स्पष्ट केली आहे. महानगरांचा विकास आराखडा करताना या बाबी लक्षात घेणे गरजेचे झाले आहे.

राज्य निर्मितीच्या ६० वर्षांमध्ये आरोग्य क्षेत्रात आमूलाग्र बदल झाले. सार्वजनिक आरोग्यसेवेसोबतच खासगी रुग्णालयांची देखील उभारणी मोठ्या प्रमाणावर झाली. त्यामुळे आरोग्यविषयक सुविधा मोठ्या प्रमाणावर उपलब्ध झाल्या. मात्र सर्वानाच खाजगी रुग्णालयातील जास्त खर्चाचे उपचार परवडत नसल्याने सर्वसामान्य नागरिकांना सार्वजनिक आरोग्यसेवा आधार देणारी ठरली आहे. त्याला जोड मिळाली आहे ती राज्यात निर्मित झालेल्या विविध मूलभूत सुविधांची डॉक्टरांची वानवा हा प्रश्न कायमच सार्वजनिक आरोग्य सेवेला भेडसावत राहिला आहे. त्यावर राज्यशासन उपाय ही योजते. त्याचा परिणाम नागरिकांना मिळणाऱ्या सुविधेवर नक्कीच होतो.

आरोग्य संस्थानेर र

महाराष्ट्राचा या राज्याच्या विश्वास वाढवते. तसेच या क्षेत्रातील कमतरता दूर करून अधिक गुणवत्तापूर्ण सेवा देण्यासाठी विभागाने प्रयत्न करायला हवेत असे मत जाणकारांनी व्यक्त केले.

– मा. राजेंद्र पाटील यशवाकर,

राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण, वैद्यकीय शिक्षण, अन्न व औषध प्रशासन, वस्त्रोदयग, सांस्कृतिक कार्य.

सावर्जनिक आरोग्यसेवा कधीही चांगली ही बाब सामान्यांचा या सेवेवरचा विश्वास वाढवते. तसेच या क्षेत्रातील कमतरता दूर करून अधिक गुणवत्तापूर्ण सेवा देण्यासाठी विभागाने प्रयत्न करायला हवेत असे मत जाणकारांनी व्यक्त केले.

राज्याचा आरोग्य संस्था :

राज्यात आरोग्य संस्था स्थापन करण्याकरिता १९९१ जनगणनेच्या ग्रामीण लोकसंख्येच्या आधारे बिगर आदिवासी क्षेत्राकरिता प्रत्येक ३०,००० लोकसंख्येस एक प्राथमिक आरोग्य केंद्र. आदिवासी क्षेत्राकरिता प्रत्येक २०००० लोकसंख्येस एक प्राथमिक आरोग्य केंद्र, बिगर आदिवासी क्षेत्राकरिता प्रत्येक ५००० लोकसंख्येस एक उपकेंद्र, आदिवासी क्षेत्राकरिता प्रत्येक ३००० लोकसंख्येस एक उपकेंद्र, प्रत्येक ४ ते ५ प्राथमिक आरोग्य केंद्रामागे एक ग्रामीण रुग्णालय स्थापन करण्यात येते.

अ.क्र.	महाराष्ट्रातील आरोग्य संस्था	एकूण
1.	उपकेंद्र	10,668
2.	फिरती आरोग्य पथके	13
3.	प्राथमिक आरोग्य केंद्रे	1828
4.	ग्रामीण रुग्णालये (३० खाटा)	364
5.	उपजिल्हा रुग्णालये (४० खाटा)	60
6.	उपजिल्हा रुग्णालये (१०० खाटा)	31
7.	सामान्य रुग्णालये (मालेगाव, वामगाव, उल्हासनगर (प्रत्येकी २०० खाटा), मलाड-मालवनी (६० खाटा) मालेगाव, शेगाव, इचलकरंजी	7
8.	इतर रुग्णालये (परभणी ओर्थो रुग्णालय ६० खाटा)	1
9.	जिल्हा रुग्णालये (७८७१ खाटा)	23
10.	संदर्भ सेवा रुग्णालये (नाशिक आणि अमरावती)	2
11.	मनोरुग्णालये (ठाणे, रत्नागिरी, पुणे, नागपूर)	4
12.	स्त्री रुग्णालये (अकोला, अमरावती, हिंगोली, जालना, परभणी, लातूर, बीड, नागपूर, उल्हासनगर, नांदेड, पुणे, गडचिरोली)	13
13.	क्षयरोग रुग्णालये (कोल्हापूर, पुणे, अमरावती, बुलडाणा)	4

राज्य भारोग्य शास्त्रः विष्णवार्य विश्वामीः

॥ राम ॥ राम्य त्र :

- महाराष्ट्र हे क्षेत्रफळानुसार देशातील तिसरे मोठे राज्य असून राज्याची लोकसंख्या देशात दुसऱ्या क्रमांकाची आहे.
  - २०११ च्या जनगणनेनुसार राज्याची एकूण लोकसंख्या ११२३.७४ लाख इतकी आहे.
  - एकूण लोकसंख्येपैकी शहरी लोकसंख्या ४५.२२ टक्के (५०८ लाख) इतकी आहे. तर ग्रामीण लोकसंख्येची टक्केवारी ५४.७७ (६१५ लाख) इतकी आहे.
  - एकूण लिंग गुणोत्तर हे १००० पुरुषांमागे ९२९ स्त्रिया असे आहे. तर बालकांमधील लिंग गुणोत्तर हे हजार पुरुषांमागे ८९४ स्त्रिया असे आहे.
  - राज्याचे साक्षरतेचे प्रमाण ८२.९१ टक्के इतके असून देशात ९२ व्या क्रमांकावर आहे.
  - २०१६ च्या नमुना नोंदणी पद्धतीनुसार राज्याचा (दर १००० लोकसंख्या) जन्म दर १५.९ व मृत्यूदर ५.९ इतका आहे.
  - राज्याचे सरासरी आयुर्मान पुरुष ६९.९ वर्षे व स्त्री ७३.७ वर्षे आहे.

ରାତ୍ରି ପାଇଁ କିମ୍ବା ଦେଇଁ

- शासकीय व अनुदानित शाळांमधील ६ ते १८ वर्ष वयोगटातील शालेय विद्यार्थ्यांना मोफत चष्टे.
  - राज्यात ६५०० आरोग्यवर्धिनी केंद्रे कार्यान्वित.
  - राज्यात स्पेशल न्युबॉर्न केअर युनिटद्वारे ७० हजाराच्या वर कमी वजनाच्या नवजात अर्भकांवर उपचार.
  - उपजिल्हा रुग्णालये (४० खाटा) ६०
  - हृदयविकारामुळे होणारे मृत्यू रोखण्यासाठी राज्यात स्टेमी प्रकल्प.
  - राज्यातील प्रत्येक जिल्ह्यात पॅलिएटिव्ह केअर सेंटर सुरु करणार.
  - ५१ ठिकाणी डायलिसिस केले जात आहे.

ପୋରେତ୍ତାରୀ ଯେତେବେଳେ :

कोरोनाकाळात विविध लोकोपयोगी निर्णय सामान्य माणूस केंद्रबिंदू ठेवून घेण्यात आले. कोरोनाबाधितांवर महात्मा फुले जनआरोग्य योजनेतून मोफत उपचार.

कॅशलेस विमा संरक्षण देणारे महाराष्ट्र हे एकमेव राज्य ठरले. कोरोना चाचण्यांचे दर कमी करून ४५०० वरून ते १२०० वर आणले. राज्यात एच.आर. सी.टी. चाचणीचे दर निश्चित करण्यात आले असून १६ पर्यंत स्लाईसच्या मशीनवर चाचणीकरिता २ हजार रुपये, १६ ते ६४ स्लाईसच्या मशीनवरील चाचणीकरिता २ हजार ५०० रुपये आणि ६४ ते २५६ स्लाईसच्या मशीनवरील चाचणीसाठी ३ हजार रुपये असे दर समितीने निश्चित केले. कोरोना साथ आठोक्यात आणण्यासाठी महत्वाचा घटक असलेल्या मास्कची किंमत निश्चित करून योग्य त्या किमतीत नागरिकांना मास्क मिळावा यासाठी पुढाकार

घेणारे राज्य म्हणून महाराष्ट्र देशात अग्रेसर ठरले आहे.

संदर्भ : माजी आरोग्यमंत्री डॉ. दीपक सावंत, आरोग्य विभागाचे प्रधान सचिव डॉ. प्रदीप व्यास, आरोग्य विभागाचे माजी महासंचालक डॉ. सुभाष साळुंके, जनआरोग्य अभियानाचे सहसम्बन्धक डॉ. अनंत फडके, राष्ट्रीय आरोग्य अभियानाचे अतिरिक्त आयुक्त डॉ. सतीश पवार, डॉ. कैलास बाविस्कर, उपसंचालक, आय.ई.सी.

शब्दांकन – विभागीय संपर्क अधिकारी

संयुक्त सक्रीय क्षयरुग्ण शोध मोहिम व कुष्ठरुग्ण शोध अभियान

दि. १ डिसेंबर ते दि. ३१ डिसेंबर २०२०

राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम

टीबीची लक्षणे दिसता...त्वारित डॉक्टरांकडे जा.

खालीलपैकी कोणतेही एक लक्षण असल्यास संशयित क्षयरुग्ण समजावा

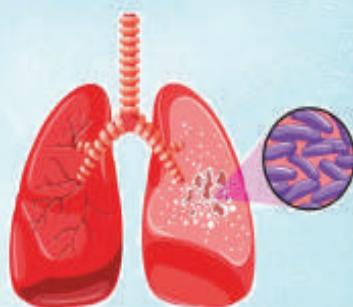
- दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा खोकला • दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा ताप
- वजनात लक्षणीय घट • भूक न लागणे • मानेवर गाठी येणे

अत्याधुनिक तपासणी व उपचाराची सुविधा जवळच्या आरोग्य केंद्रावर मोफत उपलब्ध आहे.

अर्धवट उपचार घेतल्यास इग-रेसिस्टर्ट टीबी होऊ शकतो.

सतर्कता बाळगा :

टीबीचे जियाणू खोकल्याने किंवा शिंकल्याने पसरतात. | खोकताना तोंड झाकून ठेवा.

टीबी हारेल, देश जिंकेल

अधिक माहितीसाठी संपर्क साधा : टोल फ्री क्र. १८००-११-६६६६६६

मार्गदर्शिका विभाग, महाराष्ट्र शासन

कृषणदर्शन जाधव

जनसंपर्क अधिकारी मान. राज्यमंत्री, सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण, वैद्यकीय शिक्षण, अन्न व औषध प्रशासन, वस्त्रोद्योग, सांस्कृतिक कार्य महाराष्ट्र राज्य.

सार्वजनिक आरोग्य व कुटुंब कल्याण : दृष्टीक्षेप

कोरोना सेवकांना प्राधान्यक्रमाने कोरोनावरील लस देण्यासंदर्भात प्राथमिक यादी बनविण्याचे कार्य प्रगतीपथावर.

- जागतिक आरोग्य संघटना, भारतीय वैद्यकीय संशोधन परिषदेच्या माध्यमातून मिळणाऱ्या मार्गदर्शक सूचनानुसार कोविड-19 अंतर्गत उपचार व सेवा.

राज्यातील रुग्णालये अद्यावत व सुसज्ज करण्यासाठी प्रशासकीय यंत्रणा गतिमान करण्यावर भर.

- कोविड-19 अंतर्गत उपचार घेणाऱ्या रुग्णांच्या तपासणी आणि शुल्कावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी स्थानिक प्रशासनाच्या माध्यमातून समिती नेमण्याचे निर्देश.
- कोविड-19 कालावधीत आर.टी.पी.सी.आर. अँटीजन आणि एच.आर.सी.टी. चाचणी दर निश्चित करून सर्वसामान्यांना दिलासा दिला.
- राज्यात विक्री होणाऱ्या पीपीई किट आणि मास्कच्या किमती नियंत्रित करून सर्वसामान्यांना दिलासा दिला.

- महात्मा फुले जन आरोग्य योजनेतील कार्यवाहीस लागणारा विलंब दूर करून जन आरोग्य योजनेस गती व बेळगाव येथील केलर्लई रुग्णालयासह नवीन रुग्णालयांचा समावेश केला. यामुळे कर्नाटक सीमेवरील नागरीकांना यांचा फायदा मिळत आहे.
- राज्यातील पहिल्या कोरोना रुग्णाची दररोज चौकशी करतानाच राज्यातील कोरोना परिस्थितीचा दूरदृश्यप्रणालीद्वारे दररोज संपर्क आणि वैद्यकीय मदतीसाठी समन्वय.
- आयुष्यमान भारत आरोग्यवर्धिनी कार्यक्रमांतर्गत डिसेंबर 2022 पर्यंत 13 हजार आरोग्यवर्धिनी केंद्रे स्थापित करण्याच्या उद्दिष्टांसह सीएचओ प्रशिक्षण केंद्रासाठी मान्यता.
- शासनाचा एकही रुपया न खर्च करता लोकसहभागातून 10 व्हेंटिलेटर आणि 100 ऑक्सिजन बेडच्या मोफत अद्यावत कोविड सेंटरची जयसिंगपूर येथे निर्मिती.
- कोविड काळात सामान्य नागरिकांना वैद्यकीय सेवा न देणाऱ्या खाजगी डॉक्टरांवर कारवाई करावी, अन्यथा त्यांची सनद रद्द करण्यासंदर्भात सूचना.
- आरोग्य सेवा वर्ग तीन पद भरती प्रक्रिया प्रगतीपथावर.

**संयुक्त संक्रीय
क्षयरुग्ण शोध मोहिम व
कुष्यरुग्ण शोध अभियान**

दि. १ डिसेंबर ते दि. ३१ डिसेंबर २०२०

या कालावधीत आपल्या घरी येणाऱ्या प्राशिक्षित स्वयंसेवकांकडून तपासणी करून घ्यावी.

क्षयरोगाचे निदान व औषधीयचाराची मोकत सुविधा
सर्व शासकीय / निमशासकीय आरोग्य संस्थांमध्ये उपलब्ध आहे.

अधिक माहितीसाठी आशा, अंगणवाडी सेविका व आरोग्य कार्यकर्ता यांच्याशी संपर्क साधावा. टोल फ्री हेल्पलाईन क्रमांक - ९८०९९६६६६६६

**सार्वजनिक आरोग्य विभाग,
महाराष्ट्र शासन**

क्षयरोगाची लक्षणे:

- दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा स्वेकला.
- दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा ताप.
- वजनात लक्षणीय घट
- भूक मंदावणे.
- मानेवर गाठी येणे, इतर.

प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजना

माता व बालकांचे निरोगी व सुटूढ आयुष्य आज आहे. आज कोरोना संक्रमणकाळात तर कौटुंबिक आरोग्य अबाधित राखणे आपल्या सर्वांसाठी अत्यंत आवश्यक झाले आहे. शासनाकडून माता व बाल आरोग्यविषयक अनेक योजना राबिवण्यात येत आहेत. ज्यामध्ये जननी शिशु सुरक्षा कार्यक्रम, राष्ट्रीय बाल स्वास्थ्य कार्यक्रम, मिशन इंद्रधनुष्य, नियमित लसिकरण, पल्स पोलिओ मोहिमा, जननी सुरक्षा योजना, नवजात शिशु उपचार, माहेर घर योजना यासारख्या आरोग्य कार्यक्रमांचा समावेश होतो. माता बाल आरोग्य विषयक कार्यक्रमांमुळे राज्यातील माता मृत्यू व बालमृत्यूचे प्रमाणदेखील गेल्या काही वर्षांपासून आटोक्यात आलेले आहे. गर्भवती महिलेचे आरोग्य, आहार या बाबी सुटूढ बालकासाठी खूप गरजेच्या आहेत. यासाठी गर्भवती महिला व स्तनदा मातेला सक्स आहार मिळणे अत्यंत महत्वाचे आहे. यासाठी त्यांना प्रोत्साहित करून गर्भवती महिला व जन्माला येणा-या प्रत्येक नवजात बालकाचे आरोग्य सुधारण्यासाठी व राज्यातील मातामृत्यू व बालमृत्यू दरात घट होउन तो नियंत्रणात राहावा यासाठी केंद्र शासनाच्या सहयोगाने 'प्रधानमंत्री मातृवंदना योजना' सन २०१७ पासून राज्यभरात राबिवण्यात येत आहे. ग्रामीण भागामध्ये आजही महिलांच्या प्रसुती व प्रसुतीपश्चात ध्यावयाच्या काळजीबाबत उदासिनता व सरकारी योजनांबाबतची अनभिज्ञता प्रसुतीप्रक्रियेतील क्लिष्टता वाढवते. ग्रामीण भागातील गरीब गर्भवती महिलांना गर्भधारणेपासून अखेरच्या टप्प्यापर्यंत मजुरीसाठी कष्टाचे काम करावे लागते. तसेच प्रसुतीनंतर शरीर साथ देत नसतानाही मेहनतपर कामे करावी लागतात. अशा परस्थीतीत त्यांचे आपल्या आरोग्याकडे व पोषणाकडे कमालीचे दुर्लक्ष होते व त्याचा विपरित परिणाम गर्भावर व नवजात बालकावर होतो. यामुळे मातेबरोबरच नवजात मुलांचे आरोग्य सुटूढ राहावे, गर्भवती व स्तनदा मातेला सक्स आहार घेण्यास प्रोत्साहीत करून जन्माला येणा-या नवजात बालकांचे आरोग्यदेखील उत्तम राहावे यासाठी केंद्र शासनाच्या महिला व बालविकास मंत्रालयाने 'प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजना' राबिवण्याचा निर्णय घेतला व ही योजना राज्यात आरोग्य विभागामार्फत यशस्वीपणे राबिवण्यात येत आहे. प्रसुतीकाळात माता व बालकांचे आरोग्य सुधारावे व राज्यातील माता व बालमृत्यूच्या घटनांमध्ये घट व्हावी हा मुख्य उद्देश या योजनेचा आहे. प्रधानमंत्री मातृ वंदना योजनेंतर्गत लाभ घेण्यासाठी शासनाने अधिसुचित केलेल्या आरोग्य संस्थेत गर्भवती महिलांना नोंदणी करणे आवश्यक आहे. पात्र लाभार्थी महिलेस रु. ५०००/- एवढी

रक्वम आधार संलग्न बँक खात्यात किंवा पोस्ट ऑफीसमधील खात्यात (DBT) जमा करण्यात येईल. हया योजनेंतर्गत एकवेळ आर्थिक लाभ मिळणार असुन पहिल्यां जिवीत अपत्यापूरती मर्यादित आहे. या योजनेत दारिद्र्यरेषेखालील व दारिद्र्य रेषेवरील लाभार्थ्यांचा समावेश असला तरी वेतनासह मातृत्व रजा मिळणा-या महिलांना या योजनेचा लाभ अनुज्ञेय नाही. लाभार्थी महिलेच्या खात्यात लाभाची रक्म रु. ५,०००/- थेट जमा केली जाणार असुन त्यासाठी लाभ वितरणाचे तीन टप्पे निश्चीत करण्यात आलेले आहेत. रु. १,०००/- या पहिला हस्ता मासिक पाळीच्या शेवटच्या तारखेपासून १५० दिवसात गर्भधारणा नोंदणी केल्यानंतर प्राप्ती होईल. २रा हस्ता रु.२,०००/- प्रसवपूर्व तपासणी केल्यास गर्भधारणेचे सहा महिने पुर्ण झाल्यानंतर खात्यात जमा होईल. ३रा हस्ता रु.२,०००/- प्रसुतीनंतर अपत्याची जन्मनोंदणी व बालकास बीसीजी, ओपीची, डीपीटी आणि हिपेटोटीस-बी वा त्या-अनुषंगिक लसीकरणाचा पहिला खुराक दिल्यानंतर खात्यात जमा केला जाणार आहे. या योजनेंतर्गत योजना सुरु झाल्यापासून आजवर १८,१९,१३७ महिलांना लाभ देण्यात आलेला असुन त्यासाठी ७,४२,८७,२७,००० इतका निधी थेट लाभार्थ्यांच्या खात्यावर अदा करण्यात आलेला आहे. चालू वर्षी सन २०२०-२१ मध्ये १,८१,१६२ इतक्या लाभार्थ्यांना या योजनेचा लाभ देण्यात आलेला असून त्यासाठी रु.१,०१,८३,६७,००० इतके अनुदान खर्च करण्यात आले आहे. या व्यतिरीक्त शासकीय रुग्णालयात लाभार्थी महिलेची प्रसुती झाल्या नंतर त्यांना जननी सुरक्षा योजनेंतर्गत रु.७००/- ग्रामीण भागासाठी व रु.६००/- शहरी भागासाठी अनुज्ञेय आहेत. गर्भवती महिलांचे आरोग्य हे सुटूढ व सशक्त बालके जन्माला येण्यासाठी अत्यंत आवश्यक आहे. त्या दृष्टीने सर्वतोपरी प्रयत्न शासनाच्या वतीने करण्यात येत असुन कुटुंब कल्याण व माता-बाल आरोग्य हा सशक्त भारतासाठी प्राधान्याचा विषय आहे. माता व बालकांच्या निरोगी आयुष्यासाठी अनेक योजना आज शासन स्तरावर राबिवण्यात येत आहेत. 'प्रधान मंत्री मातृ वंदना' योजनेच्या माध्यमातून आर्थिक दुर्बल घटकातील गर्भवती महिलांना आर्थिक हातभार लागत असुन ज्या योगे प्रसुती काळात अर्भक व नवजात बालकांचे पोषण चांगल्या - प्रकारे करण्यास त्यांना आर्थिक दिलासा मिळत आहे. त्यामुळे शासनाची ही योजना चांगलीच परिणामकारक ठरत असुन अधिकाधिक गरोदर महिलांनी या योजनेचा लाभ घ्यावा. याबाबतची अधिक माहिती सर्व शासकीय दवाखाने व रुग्णालयांमध्ये उपलब्ध आहे.

कोविड लस - कशी, कधी आणि कुणासाठी ?

कोविड विरोधी लसीची चर्चा आता सर्वत्र सुरु झाली आहे. नुकतेच पंतप्रधान नरेंद्र मोदी यांनी अहमदाबाद, हैदराबाद आणि पुणे येथे झायडस कॅडीला, भारत बायोटेक आणि सिरम या कंपन्याच्या लस निर्मितीचा आढावा घेतला आणि कोविड विरोधी लसीकरणाचा विषय एकदम ऐरणीवर आला आहे.

विज्ञान सर्व जगाला उजळवून टाकणारा प्रकाश आहे, अशा भाषेत लुई पाश्वरने विज्ञानाचा गौरव केला होता. कोविडसारखे जैववैद्यकीय संकट असेल किंवा महापूर, भूकंप, चक्रीवादल यांसारख्या नैसर्गिक आपत्ती असतील, या सगळ्यांवर मात करण्यासाठी आणि सर्वसामान्यांचे दुःख, वेदना कमी करण्यासाठी कोणत्याही समाजाला विज्ञानाच्या आणि विवेकाच्या वाटेने जावे लागते, हे या निमित्ताने पुन्हा अधोरेखित झाले आहे. सध्या अनेक कोविड लसी फेज ३ मध्ये आहेत. याचा अर्थ येत्या दोन-तीन महिन्यांत आपल्याकडे ही लस उपलब्ध होऊ शकेल, अशी शक्यता आहे. आपल्या हातात लस आली की आपण कोविड मुक्ततेच्या दिशेने जाऊ शकतो, अशी अनेकांची धारणा आहे आणि म्हणून कोविड लस म्हणजे नेमके काय, तिची क्षमता आणि मर्यादा आपण समजावून घेतल्या पाहिजेत. अन्यथा आपल्या मनातील या करोनाची भीती कॅश करून आपल्या अवतीभोवती पसरलेले अवाढव्या मार्केट वैज्ञानिक सत्याचे अपहरण करू शकते, याची जाणीव आपण ठेवायला हवी. कोविड लसीबद्दल आपल्या मनात बरेच प्रश्न आहेत आणि वेगवेगळी संशोधने रोज नववी माहिती आपल्यासमोर ठेवत आहेत. सुरेश भटांच्या भाषेत सांगावयाचे म्हणजे,

‘प्रारंभ आणि अंत यांचे अवाढव्या वेगवेगळे ?’

अशी आपली अनेकदा अवस्था होऊन जाते. आणि म्हणूनच या नव्याने येणाऱ्या लसीबद्दल जाणून घ्यायला हवे.

कोणत्याही आजारावरील आदर्श लस म्हणजे प्रत्येकाला दीर्घ काळ टिकणारी प्रभावी प्रतिकार शक्ती देणारी, कमीत कमी दुष्परिणाम असणारी म्हणजे सुरक्षित, सोप्या शीतसाखळी उपकरणांनी साठवता येणारी आणि

सर्वसामान्यांना परवडणारी म्हणजे स्वस्त असली पाहिजे. पण अशी आखूड शिंगी, बहुगुणी लस विकसित करणे सोपे नसते. **कोविड लस आणि कुणासाठी !**

सध्या सिरम, फायझर, मॉडर्ना, भारत बायोटेक अशा अनेक कंपन्याच्या लशी लवकरच उपलब्ध होतील असे दिसते. तथापि त्या कितपत गुणकारी, प्रभावशाली आहेत, या बद्दल अजून पूर्ण माहिती नाही. प्रत्येक कंपनी आपल्या लसीचा रिसर्च स्वतः करते आहे. अजून हे संशोधन इतर संशोधकांनी तपासलेले नाही. याशिवाय प्रत्येक लसीचा रिसर्च वेगवेगळ्या ठिकाणी सुरु असल्याने त्यांच्याबद्दलची तुलनात्मक माहिती मिळणे सध्या तरी कठीण दिसते. वेगवेगळ्या अभ्यासामध्ये या लशी ६० ते ९० टक्के इतक्या प्रभावशाली असल्याचे कंपन्या सांगत आहेत. आंतरराष्ट्रीय वैज्ञानिक समूहाने हे दावे तपासून पाहिल्याशिवाय त्यातील खरे-खोटेपणा निश्चितपणे कळणार नाही. या लसीमुळे मिळणारी प्रतिकारशक्ती लस घेतल्यानंतर किती काळाने विकसित होते आणि ती किती काळ टिकते याबद्दलही अजून नेमकी माहिती नाही. याचाच अर्थ नव्याने येणारी कोविड लस हे आपल्या हातातील महत्वाचे साधन आहे हे नक्की. परंतु तो करोना आजारावरील रामबाण उपाय नाही, हे आपण लक्षात घ्यायला हवे. इनफ्लुएंजा लसीमुळे (म्हणजे आपण ज्याला स्वाईन फ्ल्यू म्हणतो तो) मिळणारी प्रतिकारशक्ती ८ ते १२ महिने टिकते, त्यामुळे ती लस दरवर्षी घ्यावी लागते. तशी नेमकी माहिती या लसीबद्दल अद्याप नाही. ही लस कोविड आजार प्रतिबंधामध्ये काही प्रमाणात आपल्याला साह्यभूत ठरू शकते.

कोविड लस आणि कुणासाठी ?

कोविड आजारा विरुद्ध काम करणारी ही नवीन लस साधारणपणे फेब्रुवारी-मार्च २०२१ मध्ये आपल्याला उपलब्ध होईल, असे दिसते. विज्ञान आणि तंत्रज्ञान मंत्रालयाच्या ‘कोविड-१९ इंडिया नॅशनल सुपर मॉडेल’ या तज्ज्ञ गटाने ऑक्टोबर मध्ये दिलेल्या अहवालावर विश्वास ठेवायचा तर सध्या भारतामधील करोना आजाराचा उद्रेक फेब्रुवारी अखेरपर्यंत शांत होईल आणि त्यानंतर करोना रुग्ण तुरळकपणे आढळत राहतील असे दिसते. याचाच अर्थ ही

लस प्रत्यक्ष आपल्या हातात पडेपर्यंत कोविड बचावैकी कमी झालेला आहे असेल, असा अंदाज आहे.

■ संग्रहालयांनी नव्हावाचा घेतला काही?

सध्या आपण ही लस सर्वाना देण्यात यावी, असे म्हणतो आहोत, पण जगाची किंवा भारताची एकूण लोकसंख्या लक्षात घेतली तर एवढ्या मोठ्या प्रमाणावर लस उत्पादन व्हायला बराच काळ लागणार आहे. शिवाय फायझर किंवा मॉडर्ना कंपनीच्या लसीची किंमत प्रति डोस २० ते ४० डॉलर्स पर्यंत असेल असे दिसते. शिवाय या लसी साठवण्याकरिता उणे २० ते उणे ७० डिग्री सेल्सियस तपमान असणाऱ्या डीप फ्रीजरची आवश्यकता लागणार आहे. एकूण हे बरेच खर्चिक प्रकरण आहे. त्या तुलनेत ऑक्सफर्ड - ऐस्ट्राज़िनिकाने विकसित केलेली लस ही ३ डॉलर्स प्रति डोस उपलब्ध होईल, असे दिसते. याशिवाय तिच्या साठवणुकीकरिता नेहमीचा रेफ्रिजरेटर देखील पुरेसा आहे.

फायझर कंपनीचे माजी उपाध्यक्ष आणि प्रसिद्ध क्लिनिकल इम्युनॉलॉजिस्ट माइक एडन यांच्या मते मुळात सर्वाना लसीची आवश्यकता नाही. त्यांनी दिलेले कारण अगदी तर्कशुद्ध आहे. सध्या जवळपास ३० ते ३२ टक्के लोकांना करोना संसर्ग झाला आहे. त्यांच्यामध्ये या आजाराविरुद्ध प्रतिकारशक्ती निर्माण झालेली आहे. दुसरे म्हणजे या नवीन करोना विषाणू शिवाय नेहमीच्या सर्दीसाठी कारणीभूत असणारे जे जुने चार करोना विषाणू आहेत. त्यांचा संसर्ग दरवर्षी आपल्यापैकी अनेकांना होत असतो. या जुन्या करोना विषाणूमुळे मिळणारी प्रतिकारशक्ती (क्रॉस - इम्युनिटी) देखील नवीन करोना विषाणूचा मुकाबला करण्यासाठी पुरेशी आहे. याशिवाय दहा वर्षाखालील मुले सुमारे १० ते १२ टक्के आहेत ज्यांना या आजाराविरुद्ध नैसर्गिक प्रतिकारशक्ती (इनेट इम्युनिटी) आहे. हे सारे लक्षात घेतले तर नवीन करोना विषाणू विरुद्ध बिलकुल प्रतिकारशक्ती नसलेल्या सुमारे ३० टक्के लोकांना (Vulnerable Population) या लसीची गरज सर्वाधिक आहे. अर्थात हे जोखीमीचे लोक नेमके ओळखणे सोपे नाही. सध्या आपण आरोग्य कर्मचारी, पोलिस कर्मचारी, सैन्य दल, ५० वर्षावरील लोक आणि ५० वर्षाखालील पण अतिजोखमीचे आजार असणारे लोक असा लसीकरणाचा प्राधान्यक्रम ठरवतो आहोत. अर्थात नैसर्गिक संसर्गमुळे मिळणारी प्रतिकारशक्ती प्रत्येक व्यक्तीमध्ये एकसमान नसते, अनेकदा ती अल्पजीवी असू शकते, म्हणून नैसर्गिक

संसर्ग झालेल्या व्यक्तींनीही लस घेतली पाहिजे, असे मत डॉ. के श्रीनाथ रेड्डीनी मांडले आहे.

सध्या रशिया, चीन आणि अनेक देशांमध्ये व्हॅक्सिन राष्ट्रवाद सुरु झाला आहे. श्रीमंत देश त्यांच्या गरजेपेक्षा अधिक लस खरेदी करताना दिसत आहेत. सेपी सारख्या अनेक आंतरराष्ट्रीय संघटना विकसनशील देशांना ही लस मिळावी यासाठी प्रयत्नशील आहेत. Vaccine nationalism will prolong the pandemic, not shorten it. This is a moment for saying no to nationalism yes to our shared humanity, हे जागतिक आरोग्य संघटनेचे संचालक टेंड्रॉस अधानांम यांचे विधान सर्व देशांची सामूहिक जबाबदारी स्पष्ट करणारे आहे.

■ नव्हावाचा घेतला काही?

प्रत्येक लसीचे काही दुष्परिणाम असतात. तसे या लसीचेही आहेत. यातील बहुतांश दुष्परिणाम हे सौम्य स्वरूपाचे असतात, हे जरी खरे असले तरी सर्वसामान्यपणे एखादी लस निर्धोकपणे विकसित होण्याचा कालावधी हा किमान १० वर्षांचा असतो, तो आपण या आणीबाणीच्या काळात अवघ्या वर्ष दीड वर्षावर आणला आहे. अनेकदा मोठ्या कंपन्या आपल्या उत्पादनाच्या दुष्परिणामाविषयी पुरेशा पारदर्शक नसतात. हे सारे लक्षात घेतले तर या लसींच्या खात्रीलायक सुरक्षेबाबत छातीठोकपणे सांगणे आज तरी सोपे नाही. त्यात काही कंपन्यामार्फत लसीसाठी मेसेंजर आर एन ए सारखा प्लॅटफॉर्म जगात पहिल्यांदाच वापरला जात आहे. त्यामुळे या नवीन लसींच्या सुरक्षेबाबत आपल्या अन्न आणि औषध विभागाला डोळ्यांत तेल घालून काळजी घेण्याची गरज आहे. या पार्श्वभूमीवर ही लस घेणे प्रत्येकाला सक्तीचे करावे की ते ऐच्छिक असावे, याबाबतचा निर्णय घ्यावा लागेल. ही लस गरजू आणि गरीब जनतेला मोफत उपलब्ध करून देणे, हे देखील मोठे आव्हान आहे. ऑगस्ट-सप्टेंबर २०२१ पर्यंत २५ ते ३० कोटी जनतेपर्यंत ही लस पोहचविण्याचे नियोजन केंद्रीय आरोग्य मंत्र्यांनी नुकतेच स्पष्ट केले आहे.

थोडक्यात करोना विरुद्धची लस आपल्या हातात येते आहे, या महामारी विरुद्धच्या लढ्यात ही एक आशादायी घटना आहे. तथापी या लसीचा वापर आपण विज्ञानाच्या आधारावर विवेक, मानवता आणि तर्कबुद्धी शाबूत ठेवून केला पाहिजे.

राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग : आता ब्लॉग व अँपवर

आरोग्य संवादाच्या बळकटीकरणासाठी...
आरोग्य विषयक जनजागृती घडवण्यासाठी...

महा आरोग्य संवाद

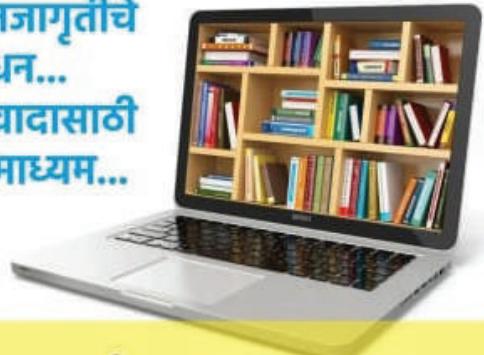
अँप आणि ब्लॉग लवकरच सर्वांच्या सेवेत.

महाराष्ट्र राज्यातील आरोग्य विभागाच्या विविध योजनांची माहिती तसेच जनतेसोबत आरोग्य शिक्षण व संवाद साधण्यासाठी राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभागाने विशेष ब्लॉग व अँप तयार केला असून, त्याचे लोकार्पण आरोग्यमंत्री राजेश टोपे यांच्या मार्फत होत आहे. सध्या डिजिटल व सोशल माध्यमांचा वापर मोठ्या प्रमाणावर असून राज्यात सुमारे नऊ कोटी ३७ लाख मोबाईल धारक असल्याने संकटाच्या काळात व साथ रोगाच्या काळात लोकांना वेळेवर व विश्वाससार्ह माहिती, आजारानुसार लक्षणे व प्रतिबंध यासाठी देणे आवश्यक आहे. त्यानुसार गतिमान पद्धतीने आरोग्य शिक्षण होण्यासाठी आरोग्य विभागाने विविध आजार व आरोग्य विषयक योजना व त्यासाठीचे आरोग्य शिक्षण यासाठी विशेष ब्लॉग व अँप तयार केला आहे. शासनाच्या विविध योजनांची माहिती लोकांपर्यंत आधुनिक डिजिटल व सोशल मीडियाच्या माध्यमातून देण्याचा विभागाचा मानस आहे. अशा प्रकारचे ब्लॉग तयार करणारे महाराष्ट्र राज्य हे पहिले राज्य ठरणार आहे. कोरोना रोगाच्या काळात आरोग्य संवाद अधिक गतिमान होऊन लोकांना व्यापक पद्धतीने प्रतिबंधात्मक व शास्त्रीय

पद्धतीने विश्वाससार्ह माहिती उपलब्ध करून देणे आवश्यक आहे. अद्यावत तंत्रज्ञानाबाबत परिणामकारक माहिती मिळावी व रोगावर नियंत्रण मिळविण्यासाठी लोकसहभाग वाढावा यासाठी विशेष प्रयत्न केले जात आहे. त्याचाच एक भाग म्हणून ब्लॉग आणि अॅप्सचा वापर करण्यात येत आहे. राज्यात प्रथम स्थानी असणाऱ्या आशा, अंगणवाडी सेविका, परिचारिका, आरोग्य सेवक, आरोग्य पर्यवेक्षक यांना आरोग्य शिक्षणाचे सर्व साहित्य ब्लॉगवरच्या माध्यम तून त्वरित उपलब्ध होणार आहे. आरोग्य विभागाच्या विविध योजनांची माहिती व तयार करण्यात आलेल्या आरोग्यशिक्षण साहित्याचे सर्व ऑडिओ, व्हिडिओ, क्रिएटिव इत्यादी सर्व या ठिकाणी उपलब्ध होणार असून नवनवीन शासनाच्या योजनांची व शासन करीत असलेल्या कामाची माहिती जनसामान्यांपर्यंत पोहोचली जाणार आहे. लोकसहभाग वाढविण्यासाठी याचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग होणार आहे. आरोग्य विषयक योजना, साथीच्या रोगात घ्यावयाची काळजी, विविध आजार, याबाबत आरोग्य शिक्षण, लाभार्थीसाठी उपलब्ध असणाऱ्या आरोग्य योजना याबाबत सर्व माहिती या ब्लॉगद्वारे उपलब्ध होणार आहे. साथीचे रोग, दीर्घकालीन असणारे आजार, लसीकरण यासारखे कार्यक्रम तसेच विविध राष्ट्रीय आरोग्य कार्यक्रमांची माहिती एका क्लिकवर सर्वांना उपलब्ध होणार असून लोकांचा सहभाग वाढवल्यामुळे आरोग्यविषयक साक्षरतेमुळे, जनजागृतीद्वारे लोकशिक्षणाचे व्यापक कार्य घडून, निरोगी महाराष्ट्र घडविण्यासाठी या आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर, आरोग्य संवाद यासाठी महत्वाचा ठरणार आहे. समाजात वावरताना घ्यावयाची काळजी, करावयाचे जबाबदार वर्तन व विविध आजारात करावयाचे प्रतिबंधात्मक उपाय, उपलब्ध असणाऱ्या सोयीसुविधा या सर्वांची माहिती या ब्लॉगद्वारे शासनातर्फे उपलब्ध करून देण्यात येणार आहे. आरोग्य साक्षरते द्वारे निरोगी समाज घडविण्यासाठी आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर महत्वपूर्ण ठरणार आहे. सार्वजनिक आरोग्य विभागामार्फत निरोगी समाजाच्या

जडणघडणीसाठी आरोग्य शिक्षणाद्वारे विविध संदेश लोकांपर्यंत पोहोचविण्याचे कार्य करण्यात येते. त्याचा विस्तार अधिक गतिमान होण्यासाठी या आधुनिक ब्लॉग आणि ॲपचा वापर महत्त्वपूर्ण ठरणार असून या प्रकल्पाची एक अभिनव प्रकल्प म्हणून नोंद घेतली जाईल असा विश्वास राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभागाने व्यक्त केला आहे. आरोग्य शिक्षणासाठी जास्तीत जास्त लोकांना सहभागी करून, आरोग्य योजना लोकांपर्यंत पोहोचून त्याचा स्वीकार समाजाने करण्यासाठी व शासन राबवित असलेल्या योजनांची माहिती लोकांना होऊन त्यांचा सहभाग व मागणी वाढविण्यात या संवाद माध्यमांचा मोठ्या प्रमाणावर उपयोग होईल. सार्वजनिक आरोग्य विभागाच्या विविध योजनांची माहिती व विविध आजार, त्याबाबत घ्यावयाची काळजी याबाबतही ही आरोग्य शिक्षण या माध्यमांतून घराघरात पोहोचणार आहे. राज्यात साजरे होणारे विविध आरोग्य दिन व द्यावयाचे संदेश यांचाही या ब्लॉग आणि ॲपमध्ये समावेश असणार आहे. आरोग्य शिक्षण अधिक कल्पकतेने व्यापकतेने व लोकांनी त्याचा स्वीकार करावा या तत्त्वाला धरून या ॲप

**आरोग्य जनजागृतीचे
प्रभावी साधन...
आरोग्य संवादासाठी
सहजसोपे माध्यम...**

महा आरोग्य संवाद

ॲप आणि ब्लॉग लवकरच सर्वांच्या सेवेत.

व ब्लॉगची निर्मिती करण्यात आली आहे. युनिसेफ या संस्थेने यासाठी तांत्रिक व आर्थिक सहकार्य केले असून, अशा प्रकारचा प्रकल्प राबविणारे महाराष्ट्र राज्य हे आरोग्य सेवेसाठी महत्त्वाचे राज्य ठरेल.

■ ■ ■

**आरोग्य शिक्षण
आहे काळाची गरज...
आरोग्य योजनांची
सर्व माहिती आता
एक क्लिकवर
आपल्या हाती.**

महा आरोग्य संवाद

ॲप आणि ब्लॉग लवकरच सर्वांच्या सेवेत.

श्रीमती ज्योती कन्नाके

जिल्हा विस्तार व माध्यम अधिकारी
आरोग्य व कुटुंब कल्याण प्रशिक्षण केंद्र,
अमरावती

सिकल सेल एक अनुवंशिक आजार : नियंत्रित करण्यास तरुणांचे सहकार्य अपेक्षित

सिकलसेल या आजाराचा शोध अमेरिकेच्या जेम्स बी हेरीक यांनी 1910 साली लावला. सिकलसेल हा अनुवंशिक आजार असून पूर्व विदर्भात या आजाराचे लक्षणीय प्रमाण आहे. हा आजार आई - वडिलांपासून मुलांना होतो आणि एका पिढीतून दुसऱ्या पिढीत संक्रमित होतो. महाराष्ट्रात अनुसुचित जाती आणि जमातीच्या लोकांमध्ये या आजाराचे लक्षणीय प्रमाण आहे. रक्तातील लाल रक्तपेशी गोल आकाराच्या असतात, जेव्हा लाल रक्तपेशीतील हिमोग्लोबीन मधील ग्लुटेंमिक मिनो सिडच्या ऐवजी वॉलिन मिनो सिड येतो तेंव्हा गोलाकार रक्तपेशीचा आकार बदलून वक्राकार किंवा विळ्यासारखा आकार तयार होतो. विळ्यालाच इंग्रजी भाषेत सिकल असे म्हणतात आणि सेल म्हणजे पेशी त्यामुळे उद्भवणाऱ्या रोगाला सिकलसेल आजार असे म्हणतात. सिकलसेल आजाराच्या विशिष्ट जाती आणि धर्मांशी संबंध नाही. गर्भधारणेच्या माध्यमातून सिकलसेल पुढच्या पिढीत जातो. सिकल सेल कोणत्याही कुटुंबात प्रवेश करू शकतो, मात्र काही वर्षापुर्वी आदिवासी जमातींमध्ये त्यांच्या नातेवाईकांमध्ये मुला - मुलींशी लग्न करण्याची प्रथा असल्याने या आजाराचे प्रमाण जास्त आढळते. महाराष्ट्रात अंदाजे 30 लक्ष वाहक आणि 1.5 लक्ष रुग्ण आहेत. त्यापैकी अंदाजे 10.5 लक्ष वाहक आणि 70 हजार रुग्ण आदिवासी आहेत. एकूण आदीवासी लोकसंख्येत महाराष्ट्रात

वाहकांचे प्रमाण 15 टक्के तर रुग्ण 1 टक्का आहे.

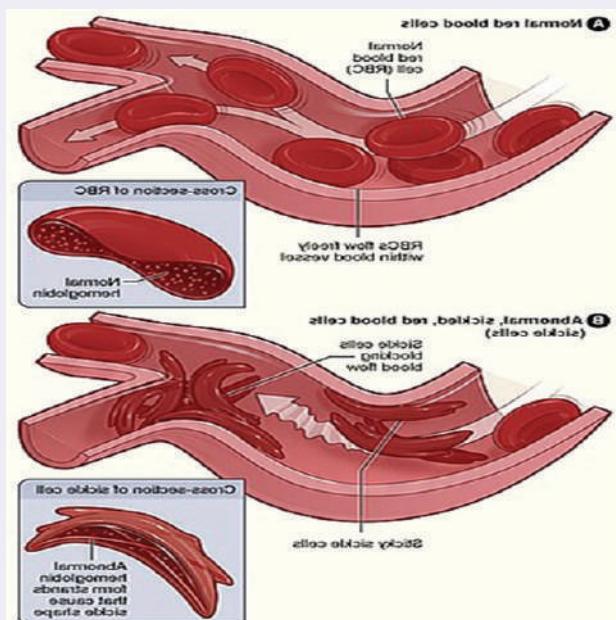
हा आजार अनुवंशीक असल्यामुळे गर्भधारणेदरम्यान होत असतो, म्हणजेच सिकलसेलग्रस्त बालकास हा आजार जन्मतःच होत असतो.

गोलाकार लाल रक्तपेशी 120 दिवसांपर्यंत जिवंत असतात, तसेच त्या लवचिक असतात. परंतु वक्राकार किंवा सिकल आकाराच्या रक्तपेशी 30 ते 40 दिवस जिवंत राहतात. त्या कडक आणि चिवट बनतात आणि म्हणून रक्तप्रवाहास त्या अडथळा निर्माण करतात. यामुळे अशा व्यक्तीमध्ये रक्तक्षयाला बळी पडण्याचे प्रमाण जास्त असू शकते.

या आजाराची व्यासी लक्षात घेता महाराष्ट्रात 19 जिल्ह्यांत हैं प्रमाण जास्त आहे. विर्दभातील सर्व 11 जिल्हे सिकलसेल प्रभावित आहे. आपल्या पूर्वजांनी वाळलेले मास, डुकराचे मास खालले असेल म्हणून हा आजार होतो असे या आजाराबाबत सम जात अनेक गैरसमज आहेत. सिकलसेल हा एक गंभीर आजार असल्यामुळे त्याचे गंभीर लक्षात घेणे अत्यावश्यक आहे.

निरोगी व्यक्तिच्या हिमोग्लोबिनमध्ये पॅटर्न, वाहकामध्ये S पॅटर्न तर रुग्णामध्ये SS पॅटर्न असते. वाहकांना ट्रेट किंवा हेटेरो झायगोट असे म्हणतात. वाहकांना या रोगाचा त्रास होत नाही. परंतु SS पॅटर्न असणाऱ्या व्यक्तींना रुग्ण असे म्हणतात. यांना मात्र आयुष्यभर या रोगाचा त्रास होतो.

या आजाराची विविध लक्षणे आहेत, हे सुध्दा समजून घेणे गरजेचे आहे.

सिकलसेल या आजामुळे रक्तक्षय होतो, हातपाय सुजने, सांधे दुखणे, बारिक ताप राहणे, थकवा येणे, पिल्हा मोठी होणे, चेहरा निस्तेज होणे, वारंवार सर्दी – खोकला, जंतू संसर्ग इ. विविध लक्षणे दिसू लागतात. त्या व्यतिरिक्त सिकलसेल मुळे हृदयाचे, मेंदूचे, मुत्रपिंडाचे (किडनीचे) आजार देखिल होऊ शकतात. सिकल आकाराच्या लाल रक्तपेशी कडक व चिवट असल्यामुळे त्या रक्तप्रवाहात अडथळा निर्माण करतात. त्यामुळे शरीराच्या कोणत्याही भागात तीव्र वेदना होतात. त्यालाच सिकलसेल क्रायसिस असे म्हणतात.

सिकलसेलमुळे होणारे जंतू संसर्ग, शरीरात पाण्याची कमी, प्राणवायुचा पुरवठा कमी, तसेच अत्यंत थंड आणि उष्ण वातावरण इत्यादीमुळे रुग्ण क्रायसिसमध्ये जाण्याची शक्यता वाढत असते.

सर्व शासकीय रुग्णालयात सोल्युब्युलिटी ही चाचणी उपलब्ध करून देण्यात आलेली आहे. ग्रामीण रुग्णालयात, उपजिल्हा रुग्णालय, जिल्हा रुग्णालय तसेच शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात इलेक्ट्रोफोरोसिस ही चाचणी मोफत करता येते. या चाचणीमुळे S आंणि ss पॅटर्न निश्चित करता येतात.

सिकलसेल या आजाराचे उच्चाटन करण्यासाठी एकाही पॅथीत औषधी उपलब्ध नाही. S किंवा ss पॅटर्न औषधाने बदलता येत नाही. या आजाराच्या संक्रमणाविषयी विचार करायचा झाल्यास, एका सिकल सेल वाहकाने जर अन्य सिकल सेल वाहकांशी लग्न केले तर होणाऱ्या अपत्यांपैकी 50 टक्के वाहक, 25 टक्के रोगी आणि 25 टक्के निरोगी अपत्य जन्माला येतात. परंतु एका निरोगी व्यक्तीशी वाहकाचे लग्न झाले तर 50 टक्के वाहक आणि 50 टक्के निरोगी अपत्य जन्माला येतील, म्हणजेच रुग्ण अपत्य जन्माला येणार नाही.

माता पित्यांच्या दोघांच्याही रक्तात सिकलसेलचे जीन्स असल्यास गर्भावस्थेतील प्रथम तिमाहित गर्भाची कोरियन व्हिल्स सॅम्पलिंग ही तपासणी करणे अत्यावश्यक आहे. ही सुविधा काही शासकीय वैद्यकीय महाविद्यालयात उपलब्ध आहे. तपासणीत ss पॅटर्न आढळल्यास वैद्यकीय गर्भपात करून घेता येईल. ss पॅटर्न असणाऱ्या मुलांना

किंवा व्यक्तींना भविष्यात आजारपणाच्या अनेक गंभीर समस्यांना बळी पडावे लागते. याचे गंभीर्य संबंधीत रुग्ण किंवा कुटुंबियच समजू शकतात. अशा मुलांमध्ये शारीरिक आणि बौद्धीक क्षमतेवर विपरित परिणाम होतो, तसेच शाळा गळतीचे प्रमाण खूप जास्त असते. पुरेसा आहार आणि आरोग्याच्या सुविधा वेळीच मिळाल्या नाहीत तर प्रसंगी मृत्यूला देखिल सामोरे जावे लागते.

कोरियन व्हिल्स सॅम्पलिंग ही तपासणी प्रसवपूर्व गर्भनिदान कायदा 1994 चे प्रकरणातील पोटनियम चार (2) (3) नुसार गर्भपात करणे वैध आहे, तसेच ss पॅटर्न असल्यास गर्भपात कायदा 1971 नुसार वैद्यकीय गर्भपात 20 आठवड्यांपर्यंत करता येतो.

या गंभीर आजाराच्या दृष्टिकोनातून कोणकोणती काळजी घ्यावी हे समजून घेणे आवश्यक आहे.

अशा व्यक्तींनी फोलीक अॅसिड गोळ्या नियमितपणे घ्याव्यात, सक्स आहार घ्यावा. भरपूर पाणी प्यावे, अत्याधिक श्रमाची कामे करू नये, स्वच्छा पाणी, ताजे अन्न सेवन करावे, रस्त्यावरील आणि हॉटेलमधील जंक फुड आणि तळलेले पदार्थ कधीही सेवन करू नये. वेदनांसाठी त्वरीत औषधोपचार करावा, अत्याधिक थंड किंवा उष्ण वातावरणात जाणे टाळावे, ऋत्मानानुसार आवश्यक वस्त्र परिधान करावे.

सिकलसेल आजार नियंत्रणात आणता यावा म्हणून आरोग्य विभागाव्दारे विषेश सुविधा उपलब्ध करून दिल्या जात आहेत. यामध्ये मोफत रक्ताची तपासणी, मोफत रक्ताचा पुरवठा आणि विवाह पूर्व सल्ला.

रुग्णाची क्रायसिसजन्य परिस्थिती उद्भवल्यास रक्त संक्रमणाची सोय उपलब्ध असलेल्या दवाखन्यात उपचार घ्यावा. जिल्हा रुग्णालय स्तरावर क्रायसिस व्यवस्थापन आणि रक्त संक्रमणाची मोफत सुविधा उपलब्ध करण्यात आली आहे.

कुटुंबातील एक जरी व्यक्ती सिकलसेल बाधित आढळली असेल तर इतरही सदस्यांची रक्ताची चाचणी करून सिकलसेलच्या स्थितीबाबत माहिती करून घेणे गरजेचे आहे. आणि उपलब्ध सेवेचा पुरेपुर लाभ घ्यावा.

विवाह इच्छुक तरुण तरुणींसाठी काही महत्वाचे

30 वर्षाखालील सर्व विवाह इच्छुक तरुण-तरुणांनी लग्नाआधी सिकलसेल या आजारासाठी रक्त तपासणी करावी. तुम्ही वाहक अथवा रुग्ण याबाबतची इलेक्टोफोरोसिस पद्धतीने रक्त तपासणी करून खात्री करून घ्यावी. वाहक आणि रुग्णाला ओळख पत्र देण्यात येते. ही तपासणी जवळच्या प्राथमिक आरोग्य केंद्र किंवा ग्रामीण रुग्णालय स्तरावर करता येते. तपासणी नंतर रक्त तपासणी होकारार्थी नसेल तर घाबरून जाऊ नका. तुम्ही वाहक किंवा रुग्ण असाल तरी अजिबात घाबरू नका. तुमच्या जीवाला काहीही धोका नाही. तुम्ही नियमित औषधेपचार केल्यास सामान्य माणसाइतकेच जीवन जगू शकता. तपासणीच्या निकालाबाबत प्रामाणिक असा सिकल सेलच्या रुग्णांनी लग्न करावे, परंतु स्वतःचे मूळ होऊ देणे हे शक्यतोवर टाळावे. अपत्यप्राप्ती प्रत्येक दाम्पत्यासाठी हवी असते. ते साहजिकच आहे. मात्र रुग्ण (ss पॅटर्न) असलेल्या गर्भवती मातेला गर्भधारणेचा काळ आणि प्रसूती हे एक आव्हान ठरू शकते. त्याकरिता आपण गर्भ निरोधक उपाय योजना सल्लागाराच्या मदतीने करू शकता. आपण मूळ दत्तक घेऊन समाधानी राहू शकता. ही मोठी समाजसेवा आहे. याचे मूल्यमापन होऊच शकत नाही. तो सर्वोच्च त्याग आहे. त्याची तुलना कोणत्याही त्यागासोबत होऊ शकत नाही.

हे आपण करू शकतो

रक्त तपासणी नंतर दोघेही स्त्री-पुरुष सिकलसेलचे वाहक असतील तर त्यांनी लग्न करण्याचे टाळावे. लग्न टाळणे शक्य नसेल तर सिकलसेल रुग्णांना जन्मास घालू

नये, होणारे बाळ निरोगी आहे की सिकलसेलचे रुग्ण आहे हे गर्भजल परीक्षणाने निश्चित करावे. गर्भ रुग्ण असेल तर गर्भपात करावे. त्यासाठी डॉक्टर्स आणि समुपदेशक तुमच्या मदतीला आहेत. ते तुम्हास मार्गदर्शन करतील. अनाथालयातील मुलांना दत्तक घेऊन पुत्र प्राप्तीचे सुख अनुभवता येईल. तुम्ही सुखी रहावे, दुसऱ्यालाही सुखी करावे. या पवित्र त्यागातून आपण पुढची येणारी भावी पिढी सिकलसेल रोगमुक्त करू शकतो.

सामाजिक बांधिलकी

सिकलसेल नियंत्रणासाठी समाजाची भूमिका अत्यंत महत्वाची आहे. या आजाराच्या उच्चाटनासाठी सर्वांनी सहकार्य करणे गरजेचे आहे. या रोगाचे उच्चाटन करण्यास आरोग्य यंत्रणा काहीच करू शकत नाही, हे तरुणांच्याच हातात आहे. याकरिता लग्न घडवून आणणाऱ्या पालकांनी आणि सामाजिक कार्यकर्त्यांनी पुढाकार घेणे आवश्यक आहे. रोगाविषयी माहिती घेऊन सिकलसेल रुग्णांच्या शिक्षणाकडे पालकांनी व समाजाने लक्ष पुरविले पाहिजे. असे रुग्ण कोणतेही मेहनतीचे काम करू शकत नाहीत, या रुग्णांना वारंवार रक्त दयावे लागते, याकरिता समाजातील तरुणांनी पुढे येऊन स्वेच्छेने रक्तदान केले पाहिजे. सिकलसेल या आजाराचे नियंत्रण करणे ही सर्वांची सामूहीक जबाबदारी आहे, बांधिलकी आहे. तर चला आपण सर्वजण मिळून यासाठी काम करू या.

सिकलसेल वृक्षाचे दोन्ही गडी, नवीन अंकुराला पाडी बळी, म्हणूनी करूया सिकलसेलसाठी रक्त तपासणी लवकरी, दया जन्मा सुटूढ निरोगी कळी.

संयुक्त सक्रीय
क्षयरुग्ण शोध मोहिम व
कुष्ठरुग्ण शोध अभियान

दि.१ डिसेंबर ते दि.३१ डिसेंबर २०२०

राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मूलन कार्यक्रम

जागातिक दिव्यांग दिन

दिले जीवन आप्हां देवाने

ठेविले अनंते तैसेची रहावे
इतरांसोबत गाऊया तराने
आनंद घेऊनि खुश व्हावे

पूर्वजन्मीचे संचित घेऊन मनुष्य भूतलावर जन्म घेतो. काही लोकांना पैसा, सुख-समृद्धी प्राप्त होते. काहींना आरोग्य संपत्ती लाभते. परंतु पैशापेक्षा निरोगी शरीर असणाराच सर्व सुखी असे मला वाटते. म्हणूनच इंग्रजीत म्हण आहे 'health is wealth'. निरोगी शरीर असेल तर कष्ट मेहनत करू शकतो आणि लक्ष्मी वैभव मिळवू शकतो. परंतु शरीरच कम्कुवत असेल तर जीवनातील सारी मजाच निघून जाते. परंतु सर्वच गोष्टी माणसाच्या हातात नसतात. काही दैवगती नशिबाने भोगावे लागतात. काहींना जन्मतः अनारोग्य लाभते तर काहींना शरीराच्या वाढीच्या वेळी शारीरिक आजारामुळे रोग किंवा आजाराचा सामना करावा लागतो. काहीना अपघात किंवा अचानक झालेल्या वातावरण बदलामुळे व्यंग प्राप्त होते. कारणे काहीही असतील परंतु त्यां अनारोग्यामुळे जीवनातील आनंद हिरावून घेतला जातो. काही लोक स्वबळावर किंवा इच्छाशक्तीवर त्यावरही आनंदाने मात करतात आणि आनंद प्राप्त करतात. ते फिनिक्स पक्ष्याप्रमाणे राखेतून उठून आपल्या नव्या जीवनाची चांगली सुरुवात करून जीवनाचा लाभ घेतात. इतरांनाही त्यांचे कौतुकच वाटते. परंतु काही जण इतके विकलांग असतात की ते इच्छा असूनही सुखी जीवन उपभोगू शकत नाहीत. स्वतः सोबत दुसऱ्याचे जीवनही ते नरक बनवतात. अर्थात त्यात त्यांची चूक नसते. दुर्दैवाचा फेरा असेल तर त्यांचाही इलाज चालत नाही. परंतु अशा जीवांना सबळ लोकांनी मदतीचा हात द्यावा म्हणजे अंधारातून प्रकाशाकडे वाटचाल करणे सुकर होईल. अशा व्यक्तींना आर्थिक, मानसिक, शारीरिक सहाय्य केले तर जीवन नरकमय न बनता तेही थोडे तरी

सामान्य जीवन जगू शकतील.

आपल्या समाजात बच्याच संस्था, कार्यकर्ते किंवा युवासंघटना अशा विकलांग लोकांना मदतीचा हात देतात. सरकारकडूनही बच्याच सोयी सुविधा प्राप्त होतात. त्यामुळे हळीच प्रांजली पाटील या अंध असतानाही यू.पी.एस.सी. परीक्षा उत्तीर्ण होऊन मेरिटमध्ये फक्त आल्याच नाहीत तर चक्र जिल्हाधिकारी बनल्या. त्यामुळे त्यांची जिद्ध, धडपड वाखाणणीय आहेच. पण त्यांना इथर्पर्यंत आणण्यासाठी ज्या व्यक्तींनी पाठिंबा दिला, त्यांचे सहकार्यही मोलाचे, अवर्णनीय आहे. प्रांजली पाटील यांच्याप्रमाणे अशी कितीतरी उदाहरणे देऊ शकतो. हात, पाय नसतानाही मैरेथैन सारख्या खेळात उच्चांक गाठणारी, चित्रकलेत प्राविष्ट्य मिळवणारे तसेच नृत्य या कलेत पारंगत असणारी 'नाचे मयूरी' तून प्रसिद्धी मिळविलेली सुधा चंद्रन अशी कितीतरी उदाहरणे आपल्या डोळ्यासमोर आहेत. त्यांच्या कर्तृत्वाला आणि जिद्दीला सलाम.

1992 पासून 3 डिसेंबर हा दिवस संयुक्त राष्ट्रसंघाकडून 'दिव्यांग दिन' म्हणून घोषित झालेला आहे. शारीरिक किंवा मानसिक त्रुटींद्वारे दिव्यांग बनलेल्या समाजातील घटकांच्या समस्या समजावून घेता याव्यात, म्हणून या दिवसाची योजना आहे. दिव्यांगांचे प्रश्न जाणून घेऊन त्यांच्या उद्दारासाठी हातभार लागावा तसेच समाजातील अन्य लोकांना प्रेरणा मिळावी म्हणून हा दिवस पाळला जातो. विविध उपक्रमांद्वारे निधी उभारला जावा

म्हणून या दिवसाची योजना आहे. संयुक्त राष्ट्रसंघाकडून 1983 ते 1992 हे दशक दिव्यांगांसाठी अर्पण करण्यात आले होते व त्याद्वारे जगभराच्या सरकारांना अपंगांच्या उद्घारासाठी मोहिमा राबवण्यास प्रेरित केले होते. दशकाअखेरीस 'तीन डिसेंबर' या दिवसाची निवड झाली होती. यानंतर 1992 मध्ये पहिला 'दिव्यांग दिन' साजरा करण्यात आला.

जागतिक आरोग्य संघटना देखील दिव्यांग बांधवांच्या जीवनाची गुणवत्ता वाढावी म्हणून नेहमी प्रयत्नशील असते. यासाठी संघटनेकडून विभागीय राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय पातळीवर विविध उपक्रम राबविण्यात येतात. शासनाने शारीरिक व्यंग असणाऱ्या लोकांसाठी शिक्षण हक्क कायदा करून प्रत्येकाला तो अधिकार मिळवून दिला आहे. पण या अधिकारांचा लाभ घेण्याची संधी सर्वांना मिळेलच असे नाही. शिक्षण घेण्याची व्यवस्था नसेल तर अधिकाराचा उपयोग काय? दिव्यांगांच्या बाबतीत हेच होत आहे. कारण प्राथमिक शिक्षण झाल्यानंतर माध्यमिक शिक्षणाची व्यवस्था मुलांसाठी उपलब्ध नाही. तरी अंध मुलांसाठी ब्रेल नावाच्या शास्त्रज्ञाने आपल्या लिपीचा शोध करून त्यांना वाचण्याचा मार्ग सुकर केला आहे. त्यामुळे त्यांना शिक्षणाचा मार्ग थोडा तरी सोपा केला आहे. तरीही दिव्यांगांच्या शिक्षणाची पाटी कोरीच दिसत आहे दिव्यांगांत प्रचलित चार प्रकार आहेत. यात मूकबधिर, अंध, मतिमंद, अस्थिव्यंग यांचा समावेश आहे. मूकबधिर विद्यार्थ्यांसाठी शिक्षणाची सोय लक्षात घेता या विद्यार्थ्यांसाठी वर्ग 1 ते 7 च्या विर्दभात जवळपास 30 शाळा आहेत. पण त्यानंतरचे माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षणाची सोय मध्यभारतात केवळ नागपुरातील दोनच शाळा आहेत. नवीन कायद्यानुसार दिव्यांगांचे सात प्रवर्गावरुन एकवीस प्रवर्ग वाढल्यामुळे भविष्यात खच्या गरजू अपंगांना किती न्याय मिळेल हे विचार करण्याची गरज आहे. ह्या प्रकारात शिक्षणाची सोय आठवीनंतर फारच क्वचित ठिकाणी आहे. सामान्य मुलांच्या शाळेतील हे विद्यार्थी शिक्षण घेतात. परंतु त्यांच्यासाठी लागणाऱ्या शैक्षणिक साहित्याला मर्यादा आहेत. शिवाय त्यांच्या उच्च शिक्षणाचा विस्तार मर्यादित आहे. कला हाच एकमेव विषय

त्यांच्या उच्च शिक्षणासाठी सोयीस्कर आहे. त्यातही शिक्षण घेण्यासाठी त्यांना अनेक अडचणींचा सामना करावा लागतो. दिव्यांगांसाठी शाळांच्या इमारती अनुकूल नाहीत.

दिव्यांग लोकांना शिष्यवृत्ती ही तुटपुंजीच मिळते. म्हणजेच समाजातील सर्वांत दुर्लक्षित असणारा हा घटक आहे. त्याच्या जडणघडणीत आधाराशिवाय पर्याय नाही. शासनाने त्यांच्या शिक्षणासाठी शिष्यवृत्तीची सोय केली आहे, परंतु ती अतिशय तुटपुंजी आहे. कायद्यातही तशी तरतूद नाही. महाराष्ट्रातील कितीतरी नामांकित संस्थांनी देखील दिव्यांगांचे आरक्षण टाळले आहे. नोकरीमध्ये दिव्यांगांना पाच टके आरक्षण आहे, पण त्यासाठी लागणारी पात्रता दिव्यांगांमध्ये नाही. शैक्षणिक सोयी नसल्यामुळे त्यांच्या बाबतीत समाजही उदासीनच आहे. शासनाने प्राथमिक शिक्षणाला माध्यमिक शिक्षणाची जोड दिली. माध्यमिक शिक्षणासोबतच व्यवसाय व कौशल्य विकासाची जोड दिल्यास दिव्यांगांच्या जीवनातील अंधार दूर करण्यास मदत होईल. मधल्या काळात शासनाने दिव्यांगांसाठी एकात्मिक शिक्षण योजना सुरु केली होती. यात विशेष शिक्षक दिव्यांगांना एकत्र करून शिकवत होते. परंतु 2014 सालापासून ही योजना सुरु आहे की बंद याबाबत संभ्रमच आहे. मुलांचे भविष्य अंधारात असल्याने त्यांच्या प्रगतीला खीळ बसत आहे आणि पालकांना त्यांच्या भविष्याची चिंता सतावत आहे.

दिव्यांगांना आपल्या भविष्यासाठी आणि प्रगतशील जीवन जगण्यासाठी सोयी सुविधा उपलब्ध व्हाव्यात, सामान्य जीवन जगता यावे यासाठी तीन डिसेंबर हा अपंग दिन म्हणून साजरा केला जातो. दिव्यांगांचे प्रश्न जाणून घेऊन त्यांच्या उद्घारासाठी हातभार लागावा तसेच समाजातील अन्य लोकांना प्रेरणा मिळावी म्हणून हा दिवस पाळला जातो. विविध उपक्रमांद्वारे निधी उभारला जावा म्हणून देखील त्या दिवसाची योजना आहे. दिव्यांगांना सक्षम जीवन जगण्यासाठी चला आपण सर्व परीने प्रयत्न करूया आणि सहकार्याचा हात पुढे करूया.

राष्ट्रीय क्षयरोग दूरीकरण कार्यक्रम

क्षयरोग निदानाकरिता बेडका नमुना घेण्याची पद्धत

1

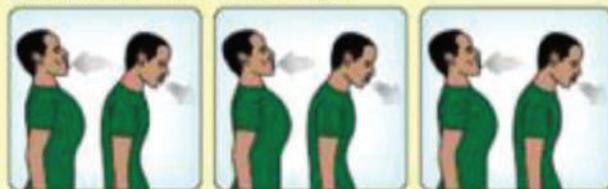
CLEAR YOUR MOUTH

- चूळ भरून तोंड स्वच्छ करा
- दोन्ही हात कमरेवर ठेवून खोल श्वास घेण्यास सांगा व थोडे पुढे वाका.

2

BREATH IN AND OUT 3 TIMES

- हवेच्या विरुद्ध दिशेला उभे राहून खोकून बेडका तोंडामध्ये गोळा करा व नंतर स्पूटम कंटेनरमध्ये गोळा करून प्रयोगशाळा तंत्रज्ञानाच्या स्वाधीन करा.

2

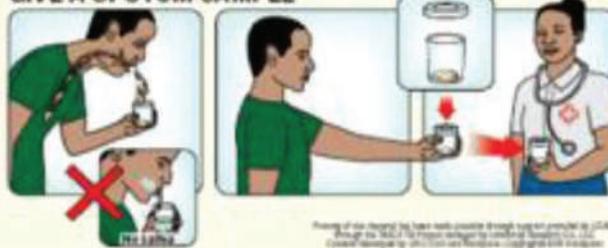
BREATH IN AND OUT 3 TIMES

- हवेच्या विरुद्ध दिशेला उभे राहून खोकून बेडका तोंडामध्ये गोळा करा व नंतर स्पूटम कंटेनरमध्ये गोळा करून प्रयोगशाळा तंत्रज्ञानाच्या स्वाधीन करा.

3

GIVE A SPUTUM SAMPLE

संयुक्त सक्रीय
क्षयरुग्ण शोध मोहिम व
कुष्ठरुग्ण शोध अभियान

दि. १ डिसेंबर ते दि. ३१ डिसेंबर २०२०

लक्षात ठेवा! लवकर निदान-लवकर उपचार, निरोगी ठेवा आपला परिवार!!

मोहिमे दरम्यान आपल्या घरी येणाऱ्या प्रशिक्षित स्वयंसेवकांकडून तपासणी करून घ्यावी आणि त्यांना सहकार्य करावे

सार्वजनिक आरोग्य विभाग,
महाराष्ट्र शासन

अधिक माहितीसाठी टोल फ्री हेल्पलाईन क्रमांक (क्षयरोग) १८००११६६६६

परिवर्तन एक्सप्रेस : आरोग्य लोकजागराचा चलचित्ररथ

राज्यातील जनतेला प्रतिबंधात्मक आरोग्य विषयक संदेश, आरोग्य योजना, आरोग्य सोयी सुविधा याबाबत माहिती देऊन आरोग्य शिक्षणाद्वारे स्वतःची व कुटुंबाची काळजी घेण्यासाठी राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभागामार्फत आरोग्य जनजागृतीसाठी पारंपारिक व आधुनिक माध्यमांचा वापर केला जात आहे. महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका, प्रिंट मीडिया यासोबतच इलेक्ट्रॉनिक मीडिया, सोशल मीडिया जसे फेसबुक, ब्लॉग, ट्यूटर यांसारख्या आधुनिक संवादाच्या प्रभावी साधनांचा उपयोग आरोग्यविषयक जनजागृतीचे संदेश सर्वसामान्य जनतेपर्यंत पोहोचविण्यासाठी होत आहे. सध्याच्या जागतिक महामारीच्या काळात covid-19 पासून स्वतःचे आणि कुटुंबाचे रक्षण करण्यासाठी पाळावयाच्या नियमावलीबाबत लोकजागर करण्यासाठी विभागाच्या वतीने प्रयत्न करण्यात येत आहेत. याचाच एक भाग म्हणून परिवर्तन एक्सप्रेस ही लोकजागरासाठी चलचित्र पद्धतीने जनजागृती करीत आहे.

परिवर्तन एक्सप्रेसचं बाह्यरूप विविध आरोग्य विषयक संदेश, योजना, माहितीच्या डिजिटल रूपाने

सजविले आहे. एलईडी स्क्रीन, ध्वनी प्रक्षेपक, ऑडिओ-व्हिडिओ यंत्रणा या सोयी सुविधांसह परिवर्तन एक्सप्रेस सुसज्ज करण्यात आली आहे. आरोग्य विषयक जनजागृतीसाठी आणि कोरोना काळात घ्यावयाच्या काळजीबाबत परिवर्तन एक्सप्रेस पुणे जिल्ह्यातील विविध गावे, वाड्या, खेडेगावांमधून प्रचार आणि प्रसिद्धीचे काम करत आहे. गावातील प्रमुख चौकांमध्ये थांबून आरोग्य संदेशाच्या ऑडिओ क्लिप, गाणी ऐकवली जातात. कोरोना संदर्भात घ्यावयाच्या काळजीबाबतची माहिती पुस्तिका, पाम्प्लेट्स गावकन्यांना वाटली जातात. परिवर्तन एक्सप्रेस गावात पोहोचली की, लोक घरातून बाहेर येऊन सुरक्षित अंतर ठेवून आरोग्यविषयक जाणीव-जागृतीचे संदेश लक्ष्यपूर्वक ऐकतात. एकमेकांना मास्क वापरणे, हात धुणे, सुरक्षित अंतर ठेवणे याबाबत जनजागृती करतात. विभागाचे कलाकार व छायाचित्रकार श्री. नारायण गायकवाड हे परिवर्तन एक्सप्रेस सोबत नियोजन करतात व लोकशिक्षणाचा अतिशय चांगला, अभिनव उपक्रम राबविण्यासाठी प्रयत्न करतात.

राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभागामार्फत

पुण्याचे महापौर मा. मुरलीधर मोहोळ सोबत इतर मान्यवर व अधिकारी – परिवर्तन एक्सप्रेस या चलचित्र बसचे उद्घाटन करताना

परिवर्तन एक्सप्रेस जास्तीत जास्त लोकांपर्यंत पोहोचावी यासाठी नियोजन करून फिरतीचा कार्यक्रम ठरविला जात आहे. छायाचित्रकार नारायण गायकवाड, स्वच्छक सतीश बोराडे, मजदूर अर्जुन लांडे तसेच वाहन चालक श्री. सागर सुरवरसे या कर्मचाऱ्यांची नियुक्ती करून परिवर्तन एक्सप्रेसच्या माध्यमातून जिल्ह्यातील लोकांपर्यंत आरोग्यविषयक संदेश पोहोचवण्यासाठी प्रयत्न केले जात आहेत.

पुणे जिल्ह्यातील विश्रांतवाडी, औंध, भवानी पेठ, चळोली गाव, धनकवडी, सिंहगड रोड, हडपसर, वडगाव शेरी, खडकी, दापोडी, बोपोडी, छीन्स गार्डन, सदाशिव पेठ या शहरी व ग्रामीण भागातील क्षेत्रीय कार्यालयांतर्गत आत्तापर्यंत रहाटणी, पिंपळे सौंदागर, वाघोली, धानोरी, ऊरळी देवाची, आंबेगाव बुद्रुक, न-हेगाव, पाषाण, सुसगाव, नसरापूर या व यांसारख्या दोनशे ते अडीचशे गावांमधील

आरोग्य जनजागृतीचा प्रवास परिवर्तन एक्सप्रेसने पूर्ण केला आहे. धानोरी, पर्वती, आंबेडकर नगर यांसारख्या दलित वस्त्या तसेच झोपडपट्ट्यांमधून परिवर्तन एक्सप्रेस जिल्हातील फिरवण्यात आलेली आहे.

आरोग्य लोकजागराच्या माध्यमातून लोकांच्या वर्तन बदलासाठी परिवर्तन एक्सप्रेस हे माध्यम लोकसहभाग व वर्तणूक बदलासाठी महत्त्वाचे साधन असल्यामुळे विविध विभागात जाऊन जिल्हातील व्यापकपणे प्रयत्न करण्यात येत आहेत. आरोग्य लोकजागृतीचा हा रथ इतर जिल्ह्यातही पोहोचवण्यासाठी विभाग प्रयत्नशील आहे.

शब्दाकंन – दिपाली पाटील,
एस.बी.सी.सी. सल्लागार,
आरोग्य सेवा पुणे.

राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग सर्व प्रकारच्या माध्यमांचा उपयोग करून सर्वसामान्य जनतेमध्ये आरोग्यविषयक जाणीव जागृती करण्यासाठी नेहमीच प्रयत्नशील असतो. कोरोना महामारीच्या काळात परिवर्तन एक्सप्रेस लोकांच्या वर्तनामध्ये सकारात्मक बदल घडविण्यासाठी मोलाचे योगदान देत आहे.

जिल्हातील आय.ई.सी. साहित्याचे वाटप करताना.

सार्वजनिक आरोग्य विभाग,
महाराष्ट्र शासन

**संयुक्त सक्रीय
क्षयरुग्ण शोध मोहिम व
कुष्ठरुग्ण शोध अभियान**

दि.१ डिसेंबर ते दि.३१ डिसेंबर २०२०

कुष्ठरोगाची लक्षणे

- अंगावरील फिकट लालसर चट्टा
- मऊ चकाकणारी तेलकट त्वचा व अंगावरील गाठी
- हाता-पायांमध्ये बघिरता व शारीरिक विकृती

क्षयरोगाची लक्षणे

- दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा खोकला
- दोन आठवड्याहून अधिक कालावधीचा ताप
- वजनात लक्षणीय घट • भूक मंदावणे
- मानेवर गाठी येणे, इतर

घटी येणाऱ्या प्राणीक्षित स्वयंसेवकांकडून तपाळणी करून घ्यावी.

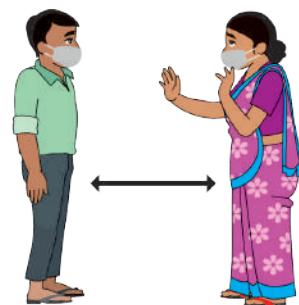
टोल फ्री हेल्पलाईन क्रमांक

• कुष्ठरोग : ०२२-२४११४००० • क्षयरोग : १८०० ११६ ६६६ • इतर आजार : १०४ वर संपर्क साधा.

लक्षात ठेवा! लवकर निदान... लवकर उपचार, निरोगी ठेवा आपला परिवार!

मास्क घाला

शारिरीक अंतर ठेवा

हात धुवा

इम्रान : मधुमेहा विरुद्ध लढणारा गोड कार्यकर्ता

इम्रान, हे दक्षिण मुंबईतील माजगाव या भागात राहतात. काही वर्षांपूर्वी त्यांनी मधुमेहामुळे आपल्या आईला गमावले. आईच्या मृत्यूमुळे इम्रान यांना मधुमेहाचा आरोग्यावर होणारा धोका तर जाणवलाच पण त्याचबरोबर एनसीडीसारखे आजार टाळण्यासाठी आणि त्यावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी समुदायामध्ये योग्य आरोग्य वर्तनाबाबत जागरूकता निर्माण करण्याची गरज असल्याचे ही त्यांनी ओळखले.

समाजाला जागृत करण्याच्या उदात्त विचारातून, त्यांना एक अनोखा आणि प्रभावी मार्ग सापडला. मधुमेहाबाबत समाजातील लोकांना जास्तीत जास्त माहिती देण्यासाठी त्यांनी मुंबईच्या विविध भागात सायकल चालविण्याचे ठरवले. सायकल हे एक असे वाहन आहे की, जे लोकांचे लक्ष आकृष्ट करते. हे ओळखून त्यांनी स्वतःच्या सायकलीला हर्मोनिका आणि जगलस बॉल लावून घेतले.

इम्रान म्हणतात, जेव्हा मी हर्मोनीका आणि जगल बॉल प्ले करतो तेव्हा लोकांचे लक्ष माझ्याकडे वेधले जाते. त्यातूनच मला माझ्या खन्या उद्दिष्टाबाबत त्यांच्याशी बोलण्याची संधी मिळते. मी त्यांना मधुमेहाबद्दल काही जाणीव आहे का? काही माहिती आहे का? असे विचारून संवादाला सुरुवात करतो आणि पुढे मधुमेहाची जोखीम, लक्षणे तसेच या आजारात घ्यावयाचा आहार, व्यायाम, ताणतणावाचे नियंत्रण, जीवनशैली याबाबत बोलतो. मधुमेह झाल्यानंतर तो नियंत्रित ठेवणे किंवा त्यावर

प्रतिबंध करण्यासाठी बराच काळ लागतो. त्यामुळे तो होऊच नये यासाठी सुरुवातीपासून काय काळजी घ्यावी, जीवनशैलीमध्ये कशाप्रकारे बदल करावा याबाबत त्यांच्याशी बोलण्याचा प्रयत्न करतो.

इम्रान रोज वीस किलोमीटर सायकल चालवतात आणि भेटलेलया लोकांना मधुमेहाविषयी संगंतात. जनजागृतीसाठी ते पत्रके आणि माहितीचे साहित्य वाटतात. त्यांना प्रत्येक प्रवासात जवळजवळ 60 ते 70 लोक भेटतात. इम्रान यांचे प्रयत्न आणि समर्पण पाहून ज्युवेनाईल डायबेटिस फाउंडेशन त्यांना पाठिंबा देण्यासाठी पुढे आली आहे. हे फौंडेशन इम्रान यांचे संदेश आणि माहिती लोकांपर्यंत व्यवस्थितरित्या पोहोचावे यासाठी त्यांना तांत्रिक मदत पुरवते.

इम्रान म्हणतात, मधुमेहाला मी अगदी जवळून पाहिले आहे. माझ्या आईचे निधन होण्यापूर्वी कित्येक वर्षापर्यंत मी तिला होणारा मधुमेहाचा त्रास पाहिला आहे, त्यामुळे होणारा त्रास अनुभवला आहे. इतर कुणालाही या दुःखाचा सामना करावा लागू नये अशी माझी इच्छा आहे. म्हणूनच मी सर्वसामान्य नागरिकांना त्यांच्या रोजच्या जीवनशैलीत बदल करून आरोग्याची काळजी घेण्याबाबतचा मार्ग शिकवण्याचा प्रयत्न करीत आहे.

इम्रानसारखे समाजाच्या कल्याणासाठी निःस्वार्थपणे काम करणारे लोक फारच कमी आहेत. म्हणूनच त्यांचे समर्पण आणि प्रामाणिक प्रयत्नांचे कौतुक वाटते.

संयुक्त सक्रीय
क्षयरुग्ण शोध मोहिम व
कुष्ठरुग्ण शोध अभियान

दि. १ डिसेंबर ते दि. ३१ डिसेंबर २०२०

राष्ट्रीय कुष्ठरोग निर्मलन कार्यक्रम

**क्षयरोग निदानाकरिता
बेडका नमुना घेण्याची पद्धत**

- चूळ भरून तोंड स्वच्छ करा
- दोन्ही हात कमरेवर ठेवून खोल श्वास घेण्यास सांगा व थोडे पुढे वाका.
- हवेच्या विरुद्ध दिशेला उभे राहून खोकून बेडका तोंडामध्ये गोळा करा व नंतर स्पूटम कंटेनरमध्ये गोळा करून प्रयोगशाळा तंत्रज्ञानाच्या स्वाधीन करा.

प्रत्येक संशयित क्षय रुग्णाला एकस-रे साठी जवळच्या शासकीय रुग्णालयात संदर्भित करावे.

कुष्ठरोग अनुवांशिक नाही तसेच हा कोणालाही होउ शकतो

- कुष्ठरोग हा कुष्ठजंतुमुळे (मायको बॅक्टेरीयम् लेप्री) होणारा रोग आहे.
- सर्वसाधारणपणे आपल्यापैकी १८ टके व्यक्तीमध्ये (जनसामान्यात) कुष्ठरोगाविषयी लढण्याची उत्तम नैसर्गिक रोगप्रतिकारक शक्ती असल्याने आपणास कुष्ठरोग होत नाही.
- कुष्ठरोगाच्या जंतूनी आपल्या शरीरात प्रवेश केल्यानंतर कुष्ठरोगाब्दलची रोगप्रतिकार शक्ती कमी असेल, तर ३ ते ५ वर्षांच्या कालावधीनंतर शरीरावर कुठेही कुष्ठरोगाची लक्षणे दिसू शकतात.
- शंभर नवीन कुष्ठरुग्णांपैकी फक्त १० ते १५ रोगीच सांसर्गिक (रोग पसरविणारे) असतात.

औषधोपचारापूर्वी

बाहविथ
औषधोपचार
(एम.डी.टी.)
औषधोपचारानंतर

मोहिमे दरम्यान आपल्या घरी येणाऱ्या प्रशिक्षित स्वयंसेवकांकडून तपासणी करून घ्यावी आणि त्यांना सहकार्य करावे

अधिक माहितीसाठी टोल फ्री हेल्पलाईन क्रमांक (क्षयरोग) १८००११६६६६, (कुष्ठरोग) ०२२-२४११४०००

महाआरोग्य योजना

सार्वजनिक आरोग्य विभाग

दिव्यांग तपासणी, मूल्यमापन व प्रमाणपत्र विवरण सुविधा दिव्यांग व्यक्ती हक्क अधिनियम कायदा, २०१६

दिव्यांग व्यक्तीचे जीवनमान उंचावण्यासाठी त्यांना सन्मानाने वेगवेगळ्या संधी उपलब्ध करून त्यांचे संरक्षण होण्याच्या दृष्टीने केंद्र शासनाने अपंग व्यक्ती (समान संधी हक्कांचे संरक्षण आणि संपूर्ण सहभाग) केंद्रीय अधिनियम १९९५ अन्वये कायदा संमत करण्यात आला सदर प्रमाणपत्र मिळविण्यासाठी खालील कागदपत्रे आवश्यक आहेत

१. ओळखपत्र आकाराचे २ फोटो
२. रहिवासी पुरावा (रेशनकार्ड / लाईटबिल / आदिवासी प्रमाणपत्र दिव्यांग इ.

दिव्यांग व्यक्ती उपकरणे येण्याचा घार येण्याचा

१. दिव्यांगांना उपकरणे पुरविणे
२. दिव्यांग व्यक्तीचे पुनर्वसन
३. विविध शस्त्रक्रिया
४. फिजीओथेरपी
५. व्यवसाय उपचार
६. सर्व रुग्णालयामध्ये रॅम्पचे बांधकाम करणे.

ई - गव्हर्नरन्सचा असा एक भाग म्हणून तसेच अपंगत्वाचे मूल्यांकण करण्यासाठी शासनाने सन २०१२ मध्ये अपंग प्रमाणपत्रासाठी ऑनलाईन संगणकप्रणाली सुरु केली होती.

दिव्यांग प्रमाणपत्र देण्यासाठी तीन सदस्यीय वैद्यकीय मंडळाची स्थापना करण्यात आलेली आहे. कायद्यातील तरतुदीनुसार विविध लाभ मिळण्यासाठी अपंगत्वाचे प्रमाण कमीत कमी ४० टक्के असणे आवश्यक आहे. अपंगत्वाचे मूल्यांकन व प्रमाणपत्राबाबत बुधवारी कामकाज पाहिले जाते.

तात्पुरत्या प्रमाणपत्राची वैधता प्रमाणपत्र देण्यात आलेल्या तारखेपासून प्रमाणपत्रात नमूद तारखेपर्यंत किंवा

जास्तीत जास्त पाच वर्षे असेल. कायमस्वरूपी प्रमाणपत्राची वैधता आयुष्यभर असेल दिनांक १४- ९-२०१८ च्या शासन निर्णयानुसार सद्यास्थितीत २१ अपंगत्वाचा समावेश सदर प्रमाणपत्रा करिता करण्यात आला आहे

प्रमाणपत्राचे घार २० प्रमाणपत्राचे घार

- १) दृष्टिदोष (अंधत्व) २) कर्णबद्धीरता ३) शारीरिक दिव्यांग ४) मानसिक आजार ५) बौद्धिक दिव्यांगता ६) बहूदिव्यांगता ७) शारीरिक वाढ खुंटणे ८) स्वमग्नता ९) मेंदूचा पक्षाधात, १०) स्नायूंची विकृती, ११) मज्जासंस्थेचे जुने आजार, १२) अध्ययन अक्षमता, १३) मल्टीपल स्क्लेरॉसिस, १४) वाचा व भाषा दोष, १५) थॅलमसेमिया, १६) हिमोफिलीया, १७) सिकल सेल डिसीज, १८) ऑसीड ॲट्टेंक व्हिक्टीम, १९) पर्किन्सन्सन्य डिसीस २०) दृष्टीक्षीनता, २१) कुष्ठरोग.

घार - जिल्हा घारांचे घारांचे, जिल्हात घारांचे, घारांचे, घारांचे

जिल्हांचा घारांचा

आरोग्य सेवा (प्रा. आ. केंद्र-जिल्हास्तर) या विभागांतर्गत राज्यात १८२८ प्राथमिक आरोग्य केंद्रे १०६६८ उपकेंद्रे ४६२ आयुर्वेदिक दवाखाने ९२ अलोपैथीक दवाखाने १०८ प्राथमिक आरोग्य पथके, ५४ फिरती आरोग्य पथके, १३ मुफसल दवाखाने ४ नागरी दवाखाने ३१ जिल्हा परिषद दवाखाने, २५ युनानी दवाखाने व ३७ आश्रम शाळा यांचे मार्फत ग्रामीण भागात वैद्यकीय सेवा उपलब्ध करून दिल्या जातात.

जिल्हा परिषदांना महाराष्ट्र जिल्हा परिषद आणि पंचायत समितीच्या अधिनियम १९६१ च्या कलम १८३ नुसार आस्थापना अनुदाने देण्यात येतात.

वरील अधिनियमातील कलम १८७ नुसार हस्तांतरीत विकास योजनांच्या अंमलबजावणीसाठी जिल्हा परिषदांना योजनांतर्गत डीपीडीसीतून अनुदाने देण्यात येतात. खाली नमूद करण्यात आलेल्या योजनांच्या कार्याचा विस्तार करण्यासाठी जिल्हा परिषदांना योजनेअंतर्गत अनुदान शासनामार्फत मंजूर करण्यात येतात.

- १) प्राथमिक आरोग्य केंद्र स्थापना / बांधकाम
- २) प्राथमिक आरोग्य केंद्र, उपकेंद्र यांच्या इमारतीची बांधकामे/देखभाल/दुरुस्ती
- ३) प्राथमिक आरोग्य केंद्रांचे बळकटीकरण
- ४) उपकेंद्रांची स्थापना/बांधकाम
- ५) प्रा.आ. केंद्र/उपकेंद्राच्या औषध अनुदानात वाढ

या व्यतिरिक्त मा. राज्यपालांच्या आदेशानुसार अनुशेष दूर करण्यासाठी राज्य स्तरावरून अनुदान दिले जाते.

विभागीय असमतोल दूर करणे – प्राथमिक आरोग्य केंद्रे, उपकेंद्रे याची स्थापना व बांधकामे

प्रांगण :

उपकेंद्रांमार्फत प्रथमोपचार, प्रसूतीपूर्व मातांची तपासणी व किरकोळ आजारांवर औषधोपचार, कुटुंब कल्याण, माता-बाल संगोपन विषयक सल्ला व सेवा या बरोबरच क्षयरोग, क्रुष्टरोग व हिवतापाच्या रुग्णांचा शोध व पाठपुरावा उपचार केला जातो. प्रत्येक उपकेंद्रांमध्ये आरोग्य सेवक (पुरुष) व आरोग्य सेविका तसेच एक अंशकालीन स्त्री परिचर ३ पदास शासनाने मान्यता दिली आहे.

प्रांगण आरोग्य ठांऱ :-

उपकेंद्राप्रमाणेच उपरोक्त कार्य व त्या व्यतिरिक्त प्राथमिक आरोग्य केंद्रांमार्फत तातडीच्या वैद्यकीय सेवांची

उपलब्धता, बाह्यरुग्ण कक्ष, ६ खाटांचे आंतर रुग्ण कक्ष, शस्त्रक्रिया सेवा, प्रयोगशाळा सेवा, उपकेंद्रांकडून संदर्भित केलेल्या रुग्णांवर उपचार या आरोग्य सेवा दिल्या जातात. प्रत्येक आरोग्य केंद्राकरिता १५ पदांचा आकृतीबंध मंजूर करण्यात आलेला असून, यामधील स्वच्छता व वाहन सेवा कंत्राटी पद्धतीने देण्याबाबत शासनाचे निर्देश आहेत.

आरोग्य संस्था संस्थांचा संरक्षणाचा ठांऱ आरोग्य संस्थांच्या निर्देश :-

केंद्र सरकारने ग्रामीण जनतेस आरोग्य सेवा पुरविण्यासाठी उपकेंद्र, प्राथमिक आरोग्य केंद्र व ग्रामीण रुग्णालय यांची त्रिस्तरीय संरचना मंजूर केली आहे. त्यांच्या स्थापनेचे केंद्र सरकारचे खालीलप्रमाणे लोकसंख्येचे निकष दिलेले आहेत.

क्र	संस्था	लोकसंख्येचे निकष बिगर आदिवासी	
		उपयोजना क्षेत्र	आदिवासी उपयायोजना क्षेत्र व डोंगरी क्षेत्र
१	उपकेंद्र	५०००	३०००
२	प्राथमिक आरोग्य केंद्र	३००००	२००००

आदिवासी भागातील शासकीय व शासन अनुदानित वास्तव करून राहतात व तेथे शिक्षण घेतात या विद्यार्थ्यांच्या वैद्यकीय सुविधेसाठी राज्यात ३७ आश्रमशाळा पथके स्थापन करण्यात आली आहेत या पथकांना वाहन उपलब्ध करून देण्यात आलेले असून पथकांत वैद्यकीय अधिकारी व निम वैद्यकीय कर्मचारी कार्यरत आहेत या पथकामार्फत आश्रम शाळेतील विद्यार्थ्यांची वैद्यकीय तपासणी होवून त्यांना वैद्यकीय उपचार दिले जातात.

माझे कुटुंब
माझी जबाबदारी

एक वचन. तीन नियम.

१ मास्क वापरा २ हात धुवा ३ अंतर ठेवा

सार्वजनिक आरोग्य विभाग
महाराष्ट्र शासन

unicef
for every child

लढा करोनाशी ....आशा जिंकण्याची...

आरोग्य शिक्षण आणि संवाद या सह आरोग्य सेवा देणारा महत्वाचा घटक म्हणजे आशा स्वयंसेविका. कोरोनाच्या काळात गृहभेटी, माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी या मोहिमेत सर्वक्षण, कोरोनाबाबतची जनजागृती, या साठी सामाजिक जबाबदारीने कार्य करून राज्यातील करोना पॉझिटिव्ह लोकांची संख्या कमी करण्यामध्ये मोलाचे योगदान दिले आहे. करोना विरुद्धच्या लढाईमध्ये जिंकण्यासाठी आशा स्वयंसेविकांची भूमिका मोलाची ठरली आहे. सामाजिक जाणिवेतून आरोग्य सेवेचे व्रत घेतलेल्या एका छोट्या गावात सेवा बजावत असणाऱ्या 'आशा यांच्या कर्याबदल जाणून घेऊया.

औरंगाबाद जिल्ह्यात गंगापूर या तालुक्यातील रांजणगाव शेणपुंजी या गावात सौ. ज्योती रावसाहेब भोसले २००९ पासून आशा स्वयंसेविका म्हणून काम करत आहेत. दहावीपर्यंतचे शिक्षण, वाचनाची आवड, लोकांना समजून सांगण्याचे कसब, बोलका स्वभावामुळे ग्रामपंचायतीने त्यांची आशा स्वयंसेविका म्हणून निवड केली. गेली अकरा वर्ष त्यांनी प्रत्येक जबाबदारी अत्यंत प्रामाणिकपणे पार पाडली आहे. त्यांच्या कामाचा खरा कस लागला तो कोरोना विषाणू विरुद्धच्या लढाईत. चीन, फ्रान्स, स्पेनमधील करोना संसर्गबाबतच्या बातम्या त्यांनी पाहिल्या होत्या. तेथील वातावरण बघून थोडी भीती निर्माण झाली होती.

मार्चमध्ये कोरोनाने पुण्यापाठोपाठ रांजणगावतही प्रवेश केला, याला कारण म्हणजे रांजणगावची लोकसंख्या. दीड लाखाच्या वर लोकसंख्येच्या या गावात एमआयडीसी आहे. स्थलांतरित कामगार मोठ्या प्रमाणात राहतात. कामानिमित्त मुंबई, पुणे येथे राहणाऱ्या लोकांची संख्याही जास्त आहे. त्यामुळे इतर छोट्या गावांचा तुलनेने रांजणगावमध्ये कोरोनाचे संक्रमण होण्याची शक्यता पहिला रुण सापडला, हॉस्पिटलमध्ये उपचारादरम्यान त्याचा मृत्यू झाला. गावामध्ये भीतीचं वातावरण पसरलं आणि आशा म्हणून ज्योतीताईवरील जबाबदारी वाढली. ३५००

सौ. ज्योती भोसले (आशा स्वयंसेविका) गृहभेटी देताना कुटुंबांची सर्वेची जबाबदारी त्यांच्यावर होती. बाहेर भीतीच वातावरण असतानाही आरोग्य सेवेचे व्रत घेतल्यामुळे त्या मागे हटल्या नाहीत. घरात लहान मुले, वृद्ध सासू-सासरे होते. अशावेळी गृहभेटी देणे, लोकांना कोरोना बाबत माहिती देणे, सर्वे करणे हे जोखमीचे काम होतं. परंतु अशा काळातच शासनाला, देशाला सेवेची जास्त गरज आहे हे ओळखून त्यांनी गावातील लोकांना या संकटातून सावरण्यासाठी कंबर कसली.

कोरोना पासून स्वतःचं रक्षण करण्यासाठी हात धुण्याच्या पद्धती, स्वच्छतेच्या सवयी, अंतर पाळणे, मास्क वापरण्याचे महत्व पटवून दिले. सर्दी, खोकला किंवा इतर काही लक्षणे दिसल्यास संपर्क साधण्यासाठी प्रत्येक घरात आपला मोबाईल नंबर दिला. कधीही, काही त्रास झाला तर फोन करा असा दिलासाही लोकांना दिला. जनजागृतीसाठी इतर गावातील तरुण मुलांना एकत्र करून पथनाट्य बसवली. एका आईला किंवा महिलेला कोरोना साक्षर केलं तर अख्ख कुटुंब कोरोनापासून सुरक्षित राहू शकते या विचारातून त्यांनी अंगणवाडीमध्ये सुरक्षित अंतर ठेवून माता बैठका घेतल्या. प्रतिकारशक्ती वाढवण्यासाठी पौष्टिक आहार, घरच्या घरी व्यायाम, आरोग्यवर्धक काढा, वैयक्तिक व कौटुंबिक स्वच्छता याबाबत लोकांचे समुपदेशन केले. कुटुंबातील सदस्याला सुरक्षा, संयम, स्वच्छतेचे महत्व समजावून सांगितले.

कोरोना संक्रमणाच्या काळात काम करताना भीती

किंवा दडपण वाटलं नाही का? या विषयी त्या म्हणतात, शासनाने आम्हाला मास्क, सॅनिटायझर पुरवले होते. स्वतः ची काळजी कशी घ्यायची याबाबत सुपरवायझर जया वर्पे, तालुका अधिकारी डॉ. विवेक कांबळे यांनी मार्गदर्शन केले होते, प्रशिक्षण दिले होते. त्यामुळे सर्वे साठी जाताना मास्क, सॅनिटायझर, किट वापरत होतो. पाणी, खडीसाखर, बिस्किट घेऊन बाहेर पडत होतो. कोरोना संदर्भातील टीव्हीवरील बातम्या आणि वातावरण पाहून मनात भीती होती पण या लढाईत आपलं काम महत्त्वपूर्ण ठरणार आहे. देशाला वाचवण्यासाठी आत्ता आपली जास्त गरज आहे हे ओळखून जनजागृतीसाठी आणि लोकांच्या रक्षणासाठी काम केलं आणि आजही त्याच तळमळीने त्या करत आहेत.

ज्योतीताई सांगतात, गावातील कुठल्याही व्यक्तीचा फोन आला तरी आम्ही अर्ध्या रात्री धावून जातो काहीही त्रास झाला तर फोन करायला सांगतो. गावकरांचा माझ्या कामावर पूर्ण विश्वास आहे. आशा जे करेल ते गावाच्या भल्यासाठीच आहे असे ते मानतात. ते मला गावातील आरोग्य दुताच्या रूपात पाहतात. त्यामुळे माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी या मोहिमेचा सर्वे करताना लोकांनी चांगलं सहकार्य केलं, खरी माहिती दिली. गावात कोरोनावर नियंत्रण आणणे त्यामुळे शक्य झालं.

३५०० कुटुंबांना गृहभेटी देत असताना ज्योतीताई स्वतः कोरोना पॉझिटिव आल्या. त्यांच्या ८७ वर्षांच्या वृद्ध सासुबाईंनाही करोनाची लागण झाली. या विषासंदर्भात त्या म्हणतात, मी आरोग्य सेवेचे व्रत स्वीकारलेले आहे. कदाचित मला किंवा माझ्या कुटुंबियांना करोना होईल यासाठी मनाची तयारी अगोदर केली होती. आशा स्वयंसेविका म्हणून काम करत असल्यामुळे मला पल्स रेट, थर्मामीटरने तापाची नोंद घेणे, ऑक्सीमीटरने ॲक्सिजनची पातळी मोजणे, उपचारासाठी त्वरित डॉक्टरांशी संपर्क साधणे या गोष्टी माहीत होत्या. त्यामुळे माझ्यासोबत सासुबाईंनाही मी बरी करू शकले. कोरोनाला हरवून मी जिंकले..

ज्योतीताईची कामाबद्दलची तळमळ एवढी होती की घरात विलगीकरणात राहत असतानाही त्यांनी स्वतःच्या दुःखापेक्षा कर्तव्य मोठं समजून माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी या शासनाच्या महत्वकांशी मोहिमेच्या ७०० ऑनलाईन एन्ट्री पूर्ण केल्या.

आशा म्हणून काम करतानाच्या अनुभवाबाबत

माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी या मोहिमेचे सर्वेक्षण करताना सौ. ज्योती भोसले (आशा स्वयंसेविका)

त्या म्हणाल्या, आम्ही प्रत्येक आव्हान स्वीकारायला तयार असतो. शासनाच्या आरोग्य सेवेतील आम्ही एक महत्त्वाचा घटक आहोत. आम्ही आमचं काम प्रामाणिकपणे केलं तर राज्य, देश सुरक्षित राहणार आहे. कोरोनाच्या काळात केलेल्या कामाचे समाधान खूप मोठे आहे. कारण संशयित व्यक्तीची माहिती प्राथमिक आरोग्य केंद्रापर्यंत पोहोचवून त्यांना तात्काळ आरोग्य सेवा पुरवणे, आजूबाजूचा परिसर सील करून इतर व्यक्तींना सुरक्षित ठेवणे, कोरोना होऊ नये याबाबत जनजागृती करणे यासारखी लोकहिताची कामे मला करायला मिळाली आहेत. भीतीच्या, दहशतीच्या, जोखमीच्या वातावरणातही शासनाने ठरवून दिलेली आरोग्य सेवा जनतेपर्यंत पोहोचवण्यासाठी मी जे काम करते आहे त्यामुळे मला रात्री सुखाची, शांततेची झोप लागते. या कामातून मिळणारे मानसिक समाधान निश्चितच खूप मोठं आहे.

ग्राम पातळीवर प्रथम स्थानावर आरोग्य सेवेसाठी कार्य करणाऱ्या आशा स्वयंसेविका या महत्त्वाचा दुवा ठरत आहेत. संकल्प निरोगी महाराष्ट्राचा यासाठी त्यांची भूमिका मोलाची आहे.

ज्योतीताईना शिक्षणाची आवड असून संसार, मुलं सांभाळत त्यांनी दहावीनंतरचे शिक्षण पुढे चालू ठेवले आहे. सध्या त्या कला शाखेतील पदवीच्या दुसऱ्या वर्षाला आहेत. मोबाईल आणि संगणकाचा वापर आपल्या कामासाठी त्या अतिशय प्रभावीपणे करतात. गावातील लोक त्यांना डॉक्टर मानतात. उत्कृष्ट कामातून त्यांनी वरिष्ठ अधिकाऱ्यांचा विश्वास संपादन केला आहे.

श.■■■ - ■■■
■■.■.■.■.■.■■■र,
■■रोग्य ■■, ■■.

आरोग्य रेषा

नारायण गायकवाड (आर्टिस्ट)

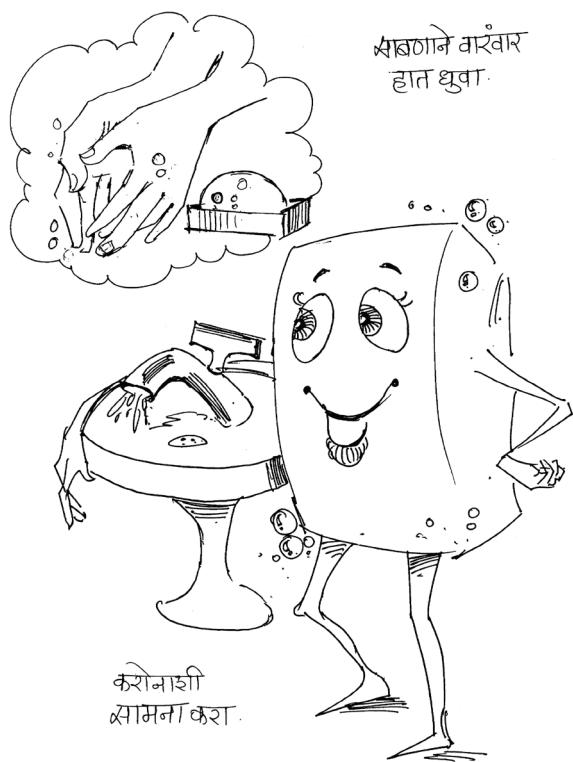
①

सुवृद्ध आणि सशक्त आरोग्यासाठी
करुया पालन पुढील गोष्टीचे...:

- रोज किमान ४५ मिनिटे व्यायाम
- मोहिक आडार
- स्वस्थतेचा संतरीचे पालन
- पुरेशी विश्रांती

“ व्यायामाई जाते जोडूया...
आरोग्य निरोगी ठेक्या. ”

वृत्त विशेष

घाटनांदूर आरोग्य केंद्र राज्यात अव्वल

महाराष्ट्र आरोग्य एवं स्वास्थ्य विभाग

महाराष्ट्र आरोग्य एवं स्वास्थ्य विभाग

घाटनांदूर आरोग्य केंद्र

प्रमाण : अंबाजोगाई तालुक्यातील घाटनांदूर आरोग्य केंद्राला उत्कृष्ट आरोग्यवर्धनी केंद्र म्हणून राज्यातील प्रथम क्रमांकाचा पुरस्कार मिळाला आहे. केंद्रीय आरोग्य मंत्रालयाने शुक्रवारी ही यादी जाहीर करून शनिवारी सकाळी ॲनलाईन वितरण ठेवले आहे. यामुळे पुन्हा एकदा जिल्हा आरोग्य विभागाची मान उंचावली आहे.

घाटनांदूर आरोग्य केंद्र आतापर्यंत प्रत्येक क्षेत्रात

आघाडीवर राहिलेले आहे. या आरोग्य केंद्राने कै. आनंदीबाई जोशी पुरस्कार सलग पाच वर्ष, कायाकल्प पुरस्कार सलग चार वर्ष, कुटुंबकल्याण व इतर राष्ट्रीय पुरस्कारावर नेहमीच आपले नाव कोरलेले आहे. आता केंद्रीय मंत्रालयाकडून दिला जाणारा राष्ट्रीय स्तरावरील उत्कृष्ट आरोग्यवर्धनी केंद्र या पुरस्कारावरही आपले नाव कोरले आहे. शनिवारी सकाळी याचे वितरण होणार आहे.

जिल्हाधिकारी राहुल रेखावार, मुख्य कार्यकारी अजित कुंभार, जिल्हा आरोग्य अधिकारी डॉ. आर. बी. पवार, जिल्हा शाल्य चिकित्सक डॉ. सूर्यकांत गीते, तालुका आरोग्य अधिकारी

आरोग्य विभागात गुणात्मक बदल घडून आरोग्य सेवेचा दर्जा वाढीसाठी प्रयत्न करीत आहोत यामुळे सार्वजनिक आरोग्य सेवेवरील लोकांचा विश्वास वाढेल – डॉ. एकनाथ माले, उपसंचालक, आरोग्य सेवा, लातूर मंडळ.

घाटनांदूर आरोग्य केंद्रात आरोग्य संवर्धनासाठी राबविण्यात येणारे विविध आरोग्य उपक्रम

डॉ. बाळासाहेब लोमटे यांनी केंद्रातील वैद्यकीय अधिकारी डॉ. ज्ञानदेव मुंडे, डॉ. घोळवे आणि त्यांच्या पथकाचे स्वागत केले आहे. यामुळे पथकाचाही उत्साह बळावला आहे.

प्रमाण एवं स्वास्थ्य विभाग

वैद्यकीय अधिकारी डॉ. ज्ञानदेव मुंडे, डॉ. विनोद घोळवे, पी. आर. मस्के, एम. एस. सिंधीकी, बी. एम. यादव, एस. के. गोरे, एम. एस. कांबळे, एस. आर. गित्ते, के. एस. चावरे, व्ही. जी. येडके, एस. आर. काकडे, डी. एम. गणे, एस. के. देशमुख, ए. एच. पुजारी, बी.बी. गाणाचार्य ही टीम येथे कर्तव्य बजावत आहे.

घाटनांदूर आरोग्य केंद्र नेहमीच आघाडीवर असते. आता आणखी एक पुरस्कार मिळाल्याने आरोग्य विभागाची मान उंचावली आहे. येथील सर्व टीमचे स्वागत करतो.

डॉ. आर. बी. पवार

जिल्हा आरोग्य अधिकारी, बीड

रुग्णसेवा हीच जनसेवा हे वाक्य डोऱ्यासमोर ठेवून कर्तव्य बजावतो. आतापर्यंत केलेल्या कामाची नेहमीच दखल घेतल्याने समाधानी आहे. या यशात शिपायापासून ते वरिष्ठांपर्यंत सर्वच सहभाग आहेत. यापुढेही असेच काम राहू.

डॉ. ज्ञानदेव मुंडे

वैद्यकीय अधिकारी, घाटनांदूर

प्रमाण एवं स्वास्थ्य विभाग

उत्कृष्ट आरोग्य केंद्राबोरच उत्कृष्ट वैद्यकीय अधिकारी म्हणून डॉ. ज्ञानदेव मुंडे व उत्कृष्ट परिचारिका म्हणून पी. आर. मस्के यांनाही पुरस्कार मिळाला आहे. हे वैयक्तिक पातळीवरील पुरस्कार आहेत.

वृत्त विशेष

सन्मान अवयवदानाचा – ११व्या भारतीय अवयवदान दिनानिमित्त महाराष्ट्राचा गौरव

११व्या भारतीय अवयवदान दिनाच्या निमित्ताने केंद्र शासनाचे आरोग्य व कुटुंब कल्याण मंत्रालय तसेच राष्ट्रीय अवयव प्रत्यारोपण संस्था (NOTTO) यांच्या वतीने एका विशेष कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आले होते. यावेळी अवयवदानाच्या मोहिमेत उत्तुंग कामगिरी करणाऱ्या संस्थांना केंद्रीय आरोग्य मंत्री डॉ. हर्षवर्धन यांच्या शुभहस्ते गौरवण्यात आले. सदर कार्यक्रमप्रसंगी राज्याचे आरोग्यमंत्री माननीय श्री राजेश टोपे, प्रधान सचिव डॉ प्रदीप व्यास, अंतिरिक्त अभियान संचालक डॉ सतीश पवार, सहाय्यक संचालक डॉ अरुण यादव आदी मान्यवर राज्य शासनाच्या वतीने व्हिडिओ कॉन्फरन्सद्वारे उपस्थित होते. अवयवदान मोहिमेत कार्यरत असणाऱ्या देशाच्या विविध राज्यांतील संस्थांनी या कार्यक्रमास ऑनलाईन उपस्थिती लावली. तसेच महाराष्ट्रातील ROTTO-SOTTO या अवयवदान उपक्रमातील अग्रण्य संस्थेने अवयवदान करणाऱ्या दात्यांच्या कुटुंबांचा सत्काराचा कार्यक्रम मुंबईच्या केईएम रुग्णालयात एका छोटेखानी कार्यक्रमदेखील केंद्र शासनाच्या मुख्य कार्यक्रमास ऑनलाईन जोडण्यात आला होता. या प्रसंगी मेंदूमृत दात्यांचे नातलग सौ रंजना राजकुमार भोईर, श्री गणेश कुमार जाधव आणि श्री महेश विजय येळनकर यांचा प्रातिनिधिक सत्कार करण्यात आला. केंद्र शासनाच्या वतीने यावेळी महाराष्ट्रातील दोन संस्थांना (ROTTO आणि SOTTO) त्यांच्या उत्कृष्ट कामगिरीबद्दल केंद्रीय आरोग्य मंत्री डॉ हर्षवर्धन यांच्या उपस्थितीत व्हिडिओ कॉन्फरन्सद्वारे पुरस्कृत करण्यात आले. यावेळी राज्याचे आरोग्य मंत्री

माननीय श्री राजेश टोपे यांनी आपले मनोगत व्यक्त केले ज्यात त्यांनी प्रथमत: अवयवदान मोहिमेत काम करणाऱ्या डॉक्टर्स, हॉस्पिटल्स व योगदान देणाऱ्या इतर सर्वांचेच अभिनंदन केले. तसेच अवयव प्रत्यारोपण कायदा लागूकरणारे महाराष्ट्र हे पहिले राज्य असून त्यासाठी मार्गदर्शक सूचना व ग्रीन कॉरिडोअर सुविधा राज्यात पूर्ण क्षमतेने उपलब्ध आहेत असेदेखील त्यांनी विषद केले. अवयवदान पार पडल्यानंतर गरीब रुग्णांची अधिक चांगल्या प्रकारे काळजी घेण्यासाठी, अवयवदानाबाबत जनजागृती करण्यासाठी तसेच 500 किमी पेक्षा अधिक अंतरासाठी हवाई मार्ग अवयव स्थानांतरासाठी केंद्र शासनाकडून आर्थिक साहाय्य राज्याला उपलब्ध होणे आवश्यक असल्याचे मत यावेळी मांडले. महाराष्ट्राला अवयवदानातील दोन पुरस्कार दिल्याबद्दल त्यांनी केंद्र शासनाचे आभारदेखील मानले. केंद्र शासनाचे वरिष्ठ अधिकारी डॉ सुनील खापडे यांनी केईएम रुग्णालयात पार पडलेल्या छोटेखानी कार्यक्रमात महाराष्ट्रातील पुरस्कार प्राप्त दोन संस्थांना केंद्र शासनाच्या वतीने पुरस्कार दिले. यावेळी राज्याच्या आरोग्य विभागाचे अवयव प्रत्यारोपण शाखेचे सहाय्यक संचालक डॉ अरुण यादव, केईएम रुग्णालयाचे अधिष्ठाता डॉ हेमंत देशमुख, ROTTO, SOTTO च्या संचालिका डॉ सुजाता पटवर्धन, माजी संचालक डॉ रोबो गाजीवाला, सहसंचालक डॉ आकाश शुक्ला, ZTCC चे प्रतिनिधी, ROTTO, SOTTO चे सल्लागार समितीचे सदस्य आदी मान्यवर उपस्थित होते.

- वैभव मोहन पाटील,
कक्ष अधिकारी, अभियान संचालक कक्ष
राष्ट्रीय आरोग्य अभियान, मुंबई

वृत्त विशेष

क्षयरोग, कुष्ठरोग शोध अभियानास प्रारंभ

मंथा : तालुक्यात कुष्ठरोग व क्षयरोग मोहिमेस सुरुवात झाली आहे. ग्रामीण रुग्णालयाच्या वर्तीने 1 ते 14 डिसेंबरदरम्यान ही 162 पथकांमार्फत राबविली जाणार आहेत. ही पथके घरोघरी जाऊन तपासणी करणार आहेत.

ज्या व्यक्तींना दोन आठवड्यांपेक्षा जास्त वेळ खोकला, ताप असणे, भूक न लागणे, वजन कमी होणे अशी लक्षणे असतील, अशा क्षयरोग रुग्णांचा शोध घेणे, त्याचबरोबर ज्यांच्या अंगावर लालसर चट्टा असणे, हातापायांची बोटे वाकडी असणे, अशी लक्षणे असलेल्या कुष्ठरोग रुग्णांची तपासणी केली जाणार आहे.

आरोग्य विभागाच्या पथकाने घरोघरी जाऊन तपासणी सुरु केली आहे. मोहीम यशस्वीतेसाठी तालुका आरोग्य अधिकारी डॉ. दीपक लोणे यांच्या मर्गदर्शनाखाली वैद्यकीय अधिकारी डॉ. माधुरी बचाटे, डॉ. सुनील मगर, डॉ. विवेक काकडे, डॉ. देशमुख, डॉ. चव्हाण, आरोग्य सहायक दत्ता सरकटे, हरिभाऊ

इकडे, सुजित वाघमारे, अर्जुन हमिर्गे, सतीश निकम, भारत गागुर्ड, काणू पालवे, अशोक अंभुरे, आरोग्यसेवक विलास देशमुख, सोमनाथ सानप, संजय बुधवत, विनोद सांवगीकर आदी परिश्रम घेत आहे. जास्तीत जास्त नागरिकांनी तपासणी करावी, असे आवाहन आरोग्य अधिकारी डॉ. लोणे यांनी केले आहे.

करनूर येथे रक्तदान शिबीर संपन्न

कागल : करोना संकटामुळे रक्ताचा तुटवडा जाणवत आहे प्रशासनाच्या अव्हानानुसार करनूर मधिल मरीआई मंदिर मध्ये शासकीय रक्तपिढी, मिरज यांच्या माध्यम तून आशा गट प्रवर्तक सुप्रिया गुदले यांनी रक्तदाब शिबीराचे आयोजन केले होते. सुमारे 45 रक्तदात्यानी

सहभाग नोंदवला. यावेळी माजी सरपंच लक्ष्मण भंडारे, पोलीस पाटील सुरज कांबळे, कॉम्प्रेड शिवाजी मगदूम, पिंपळगाव उपसरपंच सुधीर वाईगडे, बी.टी.ओ. डॉ. जगदीश कुमार, आरोग्य सेवक शिवाजी गुले, पोपट गूदले, वैभव आडके, आशा सेविका उपस्थित होत्या

शहरातील कुष्ठरुग्णांचे मनपातर्फे होणार सर्वेक्षण

एक डिसेंबरपासून महिनाभर मोहीम चालणार

सोलापूर : शासनाच्या मार्गदर्शक सूचनानुसार सोलापूर शहर व जिल्ह्यात 1 ते 31 डिसेंबर या काळात विशेष संयुक्त कुष्ठ व क्षय रुग्ण शोध मोहीम महापालिका आयुक्त पी. शिवशंकर यांनी दिली.

सोलापूर शहराच्या एकूण लोकसंख्येपैकी निवडक 3 लक्ष 74 हजार लोकसंख्येचे सर्वेक्षण 217 प्रशिक्षित पथकामार्फत करण्यात येणार आहे. या सर्वे क्षणादरम्यान आढळणाऱ्या संशयित रुग्णांच्या आवश्यक

त्या तपासण्या करून आजार असल्याचे स्पष्ट झाले तर तात्काळ मोफत औषधोपचार सुरु करण्यात येईल. याद्वारे या दोन्ही गंभीर आजारांच्या संक्रमणाची साखळी खंडित करून रोगप्रसारास प्रतिबंध करता येणार आहे. त्यामुळे सर्वेक्षणास येणाऱ्या स्वयंसेवकास घरातील व्यक्तींच्या आजाराविषयी खरी माहिती घावी, असे आवाहन आयुक्त पी. शिवशंकर यांनी केले आहे.

लेखकांना विनंती

- वाचकांचे मनोगत हे सदर लवकरच सुरु करीत आहोत, तरी लेखांविषयी आपल्या प्रतिक्रिया व अभिप्राय ई-मेल आयडीवर अवश्य कळवावा.

e-mail : arogyapatrikamh@gmail.com

- महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिकेत आरोग्यासंबंधीच्या विषयावर लेख, कविता, यशकथा इत्यादी साहित्य प्रकाशित केले जाते.
- साहित्य अप्रकाशित असावे. लेख मुख्य संपादक तथा उपसंचालक, आरोग्य सेवा (आय.ई.सी.ब्युरो) राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, परिवर्तन इमारत, आरोग्य भवन, विश्रांतवाडी पोलिस स्टेशनसमोर, येरवडा, पुणे ४११००६ या पत्त्यावर पाठवावेत. साहित्य प्रकाशित झाल्यावर अंक लेखकाला भेट दिला जातो. लेखकांनी स्वतःचा पूर्ण पत्ता लिहावा.
- केवळ पुस्तकी ज्ञानापेक्षा क्षेत्र अनुभवांवरील साहित्याला

आरोग्य पत्रिकेसाठी पुढील महिन्यांसाठीचे विषय

जानेवारी २०२१

- १२ जानेवारी राष्ट्रीय युवा दिन
- ३० जानेवारी कुष्ठरोग निवारण दिन
- ३० जानेवारी ते कुष्ठरोग निवारण पंधरवाडा (स्पर्श अभियान)
- १३ फेब्रुवारी

फेब्रुवारी २०२१

- ४ फेब्रुवारी जागतिक कर्करोग दिन
- ५ फेब्रुवारी मौखिक आरोग्य दिन
- १० फेब्रुवारी राष्ट्रीय जंतनाशक दिन
- ११ फेब्रुवारी जागतिक रुग्ण दिन व जागतिक युनानी दिन
- १२ फेब्रुवारी प्रजनन आरोग्य जागरूकता दिन

मार्च २०२१

- ८ मार्च जागतिक महिला दिन व धुम्रपान विरोधी दिन
- १० मार्च गर्भधारणेतील मधुमेह जागृता दिवस
- १२ ते १८ मार्च जागतिक काचबिंदू सप्ताह
- १६ मार्च गोवर लसीकरण दिन
- मार्च दुसरा गुरुवार जागतिक मुत्रपिंड दिन
- २० मार्च जागतिक मौखिक आरोग्य दिन
- २१ मार्च जागतिक डाऊन सिंड्रोम दिन
- २२ मार्च जागतिक जल दिन
- २३ मार्च जागतिक हवामान दिन
- २४ मार्च जागतिक क्षयरोग दिन

वर्गीदारांसाठी हा बदल अवश्य लक्षात ठेवावा

- वर्गीदाराने आपला पत्ता संपूर्ण आणि सुवाच्य अक्षरात, पिनकोडसह पाठवावा. संपर्कासाठी दूरध्वनी व भ्रमणध्वनी क्रमांक सोबत द्यावा. अपूर्ण पत्ता असल्यास आरोग्य पत्रिकान मिळाल्यास हे कार्यालय जबाबदार राहणार नाही.
- महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिकेची वर्गी पाठविताना यापूर्वी आपण धनादेश पाठवित होतात. आता त्यात बदल झाला असून केवळ मनिओर्डरने वर्गी खालील नावे पाठविण्यात यावी अथवा ती कार्यालयात रोखीने स्वीकारली जाईल.
- प्रशासकीय अधिकारी, राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, परिवर्तन इमारत, आरोग्य भवन, विश्रांतवाडी पोलिस स्टेशनसमोर, येरवडा, पुणे ४११००६.

(या अंकातील सर्व मते लेखकांची असून त्यांच्याशी संपादक मंडळ व शासन सहमत असतीलच असे नाही. तसेच लेखातील विषयाबाबत अधिक माहितीसाठी कृपया लेखकांशी संपर्क साधावा)

पत्र व्यवहारासाठी पत्ता

- मुख्य संपादक, महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका तथा उपसंचालक आरोग्य सेवा, राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, 'परिवर्तन', आरोग्यभवन परिसर, विश्रांतवाडी पोलिस स्टेशन समोर, येरवडा पुणे ४११००६.

माझे कुटुंब, माझी जबाबदारी मोहिम.

मुख्यमंत्री मा.ना.श्री. उद्धवजी ठाकरे व आरोग्यमंत्री मा. राजेश टोपे यांनी केलेल्या रक्तदानाच्या आवाहनाला प्रतिसाद देत पंचायत समिती शिरोळ, सांगली सिव्हिल हॉस्पिटल व मिरज सिव्हिल हॉस्पिटल यांच्या वतीने रक्तदान शिबिराचे आयोजन करण्यात आले होते. या आवाहनाला प्रतिसाद देत अनेक नागरिकांनी रक्तदान करत आपले कर्तव्य निभावले.

उपजिल्हा रुग्णालय, आहेरी येथे सिकलसेल आजारपण नियंत्रण सप्ताह व
राष्ट्रीय किशोर स्वास्थ्य कार्यक्रम अंतर्गत कार्यक्रमाची क्षणचित्रे

Registered

Maharashtra Arogya Patrika (Marathi)

RNI No. MAHMAR/2000/1736

POSTAL REGD. No./PCE/017/2018-2020

Office of Posting PUNE P.S.O., G.P.O. 411001.

The date of Publication is 20th December 2020

Posting on 21st to 27th of December 2020

Licence to Post without prepayment of Postage No. WPP-120

वार्षिक वर्गणी : ₹ ५०/-

प्रति,

सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र शासन

आवाहन

सार्वजनिक आरोग्य विभाग, महाराष्ट्र शासन, राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभागाच्या वतीने "महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका" या आरोग्यविषयक मासिकाचे दर महिन्याला प्रकाशन करण्यात येते. राज्यातील जनतेला आरोग्य विषयक संदेश, आरोग्य योजना, आरोग्य सोई सुविधा या बाबत माहिती देऊन प्रतिबंधात्मक आरोग्य शिक्षणाद्वारे काळजी घेणे हा महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिकेचा मुख्य उद्देश आहे. आरोग्य क्षेत्रात महत्वाची भूमिका बजावणाऱ्या विविध विषयातील तडा मंडळीच्या अनुभवाचा, ज्ञानाचा फायदा सर्वसामान्य नागरीकांना व्हावा यासाठी, आरोग्य पत्रिकेसाठी आपले आरोग्य विषयक लेख, यशोगाथा, आरोग्य विषयक उपक्रम, योजना, मोहीम तसेच राबविले जाणारे विविध लोकोपयोगी उपक्रम, वैशिष्ट्यपूर्ण काम या व अशा अनुषांगिक विषयांवरील लेख, कविता, वृत्त प्रकाशनासाठी पाठविण्यात यावेत.

आरोग्यविषयक दर्जेदार साहित्य वाचकांपर्यंत पोहोचावे, सर्वसामान्य जनतेमध्ये आरोग्याची जाणीव-जागृती वाढावी हा उद्देश डोळ्यासमोर ठेवून आरोग्य व विविध क्षेत्रातील तडा व्यक्तिंना आरोग्य पत्रिकेसाठी लेख लिहिण्याचे आवाहन करण्यात येत आहे. सदर लेख अप्रकाशित असावेत तसेच अनुभवाधारीत असावेत.

आपले लेख, मुख्य संपादक तथा उपसंचालक, आरोग्य सेवा (आर.ई. सी. ब्युरो), राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग, परिवर्तन इमारत, आरोग्य भवन, विश्रांतवाडी पोलिस स्टेशनसमोर, येरवडा, पुणे - 411006 या पत्त्यावर किंवा arogyapatrikamh@gmail.com याईमेल वर पाठवावेत.

(डॉ. कैलास बाविस्कर)

उपसंचालक तथा मुख्य संपादक,

महाराष्ट्र आरोग्य पत्रिका.

राज्य आरोग्य शिक्षण व संपर्क विभाग पुणे - 6